

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, групи 613

ЧАЙКА ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент Шестобуз О.С.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р.*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	7
1.1. Проблема формування культури спілкування особистості у дослідженнях науковців.....	7
1.2. Сутність та вікові характеристики формування культури спілкування молодших школярів.....	20
1.3. Особливості формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі.....	29
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	40
2.1. Дослідження стану сформованості культури спілкування дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі.....	40
2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі.....	50
2.3. Методичний інструментарій з формування культури спілкування молодших школярів.....	59
Висновки до розділу 2.....	70
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна освіта базується на інноваційних процесах, які пов'язуються зі змінами технологій, змісту, засобів навчання та виховання. Серед сучасних напрямів виокремлюється формування культури спілкування особистості, оскільки підрастаюче покоління прагне до встановлення взаємин, умінь контактувати, розуміння співрозмовників, знаходження спільних рішень під час обговорення певних питань, взаємодії та ін.

Безперечно, сьогодні вагомого значення набуває проблема культури спілкування, оскільки відчувається недостатній рівень сформованості культури спілкування та поведінки в суспільстві. Важливі передумови процесу формування вмінь і навичок культури спілкування, комунікативних здібностей до створення міжособистісних відносин відбуваються саме в початковій школі.

Відповідно, серед завдань початкової освіти виокремлюється виховання культурної творчої особистості, яка зможе знайти власний шлях у складному з постійними змінами світі. Враховуючи зазначене, необхідним є перегляд вчителем змісту, методів, засобів і форм роботи під час організації освітнього процесу та створенні сприятливих умов формування культури спілкування молодших школярів, розвитку вмінь взаємодіяти з оточенням.

Актуальність теми дослідження зумовлюється певними протиріччями між недостатньою розробкою теоретичних основ формування культури спілкування учнів початкової школи та значущою роллю культури спілкування в особистісному розвитку. Тому з кожною новою інновацією в суспільстві відбуваються зміни та трансформуються прийняті правила та норми щодо комунікативних явищ і культури спілкування, що відзначається потребою в теоретичних і емпіричних дослідженнях особливостей формування культури спілкування школярів у постійних змінах і в оновлених стандартах.

Стан дослідження проблеми. Дослідники В. Гозман, О. Добрович, В. Кан-Калик, В. Матвєєв, В. Поздняков, Л. Петровська, А. Панов, Я. Радевича-Винницький, Т. Чубукова та ін. у своїх працях висвітлюють поняття «культура спілкування», «спілкування», «комунікативна культура» та ін.

М. Василик, Л. Землянова, В. Кашкін, А. Мудрик, Г. Почепцов та ін. відображали в наукових працях тенденції до осмислення культури спілкування як самостійного предмету вивчення теоретико-практичних досліджень, в яких узагальнені результати здійснювалися в різних наукових школах, напрямках, підходах з метою створення загальних основ теорії культури спілкування та взаємодії.

В аспекті окресленої проблеми М. Аріарським, М. Поплавським, Б. Титовим та ін. здійснені наукові розвідки в галузях педагогіки дозвілля та педагогічної культурології. Аналіз питань комунікативного та мовленнєвого розвитку особистості розроблялися дослідниками Б. Баєвим, Г. Костюком, О. Раєвським, І. Синицею, Г. Баллом, І. Бехом, О. Бондаренком, М. Боришевським, О. Киричуком, С. Максименко, Т. Піроженко, В. Рибалкою, Г. Чайкою, Т. Чмут та ін.

Також потребує детальнішого вивчення проблема організації культури спілкування та взаємодії учнів початкової школи в освітньому процесі, а це можливо зі створенням ефективних умов і систематичної діяльності в цьому напрямі. Важливими у дослідженнях є розвиток і становлення культури спілкування школярів в єдності структурних компонентів: особистісних мотивів, настанов, потреб, цінностей, прагнень у спілкуванні, вольових якостей і характеристик, комунікативних знань і вмінь, які складають основу культури спілкування та взаємодії.

Тому, вказана актуальність і недостатність висвітлення окремих аспектів проблеми дослідження зумовлює необхідність у вивченні особливостей формування культури спілкування як цілісної особистісної якості та вибір

теми магістерської роботи «*Формування культури спілкування молодших школярів в освітньому процесі*».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати педагогічні умови та емпірично дослідити стан сформованості культури спілкування молодших школярів в освітньому процесі.

Зважаючи на мету, нами були визначені **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз проблеми формування культури спілкування особистості у дослідженнях науковців.

2. Розкрити сутність та вікові характеристики формування культури спілкування молодших школярів в освітньому процесі.

3. Дослідити стан сформованості культури спілкування дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі.

4. Обґрунтувати педагогічні умови формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі.

Об'єкт дослідження – формування культури спілкування дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі.

Відповідно, для досягнення мети та розв'язання завдань використані **методи дослідження**: теоретичні методи: аналіз, вивчення наукових джерел, узагальнення, систематизація отриманої інформації з метою розкриття суті, особливостей культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі; емпіричні методи: спостереження, анкетування, опитування, тестування, констатувальний експеримент з метою виявлення стану сформованості культури спілкування дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі; математичні методи: обробка даних, графічне подання результатів констатувального експерименту.

Теоретичне значення дослідження полягає в здійсненні аналізу проблеми формування культури спілкування особистості у дослідженнях науковців, у розкритті сутності та вікових характеристик формування

культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі, у дослідженні стану сформованості культури спілкування дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі, в обґрунтуванні педагогічних умов, форм, методів та прийомів формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі.

Практичне значення дослідження полягає у використанні матеріалів учителями-практиками, вихователями груп продовженого дня у власній педагогічній діяльності у процесі формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі, а також майбутніми вчителями при підготовці до занять у закладах вищої освіти, під час дискусій, бесід, виступів.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, декількох параграфів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Проблема формування культури спілкування особистості у дослідженнях науковців

Науковий зміст поняття «культура спілкування» висвітлюється через змістовне наповнення понять «спілкування», «культура», «комунікативна культура», «комунікація».

Спілкування є в оточенні особистості, а мовні засоби виокремлюються як основні джерела інформації у сучасних умовах науково-технічного прогресу суспільства. Однак, знання мови, оволодіння певними мовленнєвими нормами та правилами не гарантує ґрунтовного навчання спілкуватися. Процес спілкування характеризується взаємними відносинами, діловими та дружніми зв'язками, контактами, комунікацією, порозумінням і охоплює різнобічно взаємодію між співрозмовниками.

Спілкування є спробою порозумітися, психологічною готовністю до взаємодії. Під час комунікативної діяльності тісно пов'язуються вміння самовиражатися та впливати на співрозмовників, що складає основу культури спілкування та мовлення.

Важливим під час спілкування для співрозмовників є власне наявність самого спілкування, а не його змісту. Оскільки, можливість висловитися, бути почутим означає відповідне поважне ставлення.

Від особливостей висловлювань, поглядів, привітань, контактів, певних реакцій відбувається відповідний результат взаємодії, що має важливе значення у культурі спілкування. Спілкування має зворотній бік, коли відмова від нього або надлишковість, неправильність призводять до виникнення конфліктів. Дотримання норм і правил у спілкуванні, позитивних емоцій сприяють його успішності.

Серед видів спілкування відзначаються вербальне та невербальне спілкування. Особливостями вербального спілкування є опора на невербальні засоби спілкування. Вагомість цього виду спілкування проявляється у засвоєнні мови та мовлення, які є найважливішими умовами особистісного розвитку.

Невербальне спілкування здійснюється з використанням жестів, міміки, рухів тощо. Переважна більшість невербальних засобів спілкування є вродженими у дітей, тому невербальне спілкування може мати психологічні особливості розвитку на ранніх етапах мовного розвитку.

Проблема культури спілкування завжди була першочерговою в суспільстві, у сучасних умовах є ще більш значущою. Значна кількість досліджень у педагогічній і психологічній науці розглядають окремі аспекти формування культури спілкування в цілісному поєднанні з розвитком мислення та мовленнєвої діяльності.

У філософії поняття культури спілкування тлумачиться в аспекті становлення і розвитку взаємних контактів, містить в собі обмін певною інформацією, створення єдиної моделі взаємодії, сприйняття та усвідомлення ролі оточуючих людей.

На думку Л.Буєвої: «культура – це сукупність проявів людської життєдіяльності, досягнень і творчості народів; здатність особистості мислити, пізнавати себе і своє оточення. Саме наявність культури перетворює людей на гуманних, розумних, критично мислячих осіб із моральними зобов'язаннями» (Л.Буєва, 1988).

Г.Балл відзначає: «культура є продуктом спільної життєдіяльності людей, системою способів їх колективного існування, діяльності та взаємодії для досягнення спільних цілей, упорядкованих правил та соціально прийнятних технологій задоволення групових й індивідуальних інтересів і потреб, які реалізуються у формах людської діяльності. Культура як особистісна характеристика відображає рівень оволодіння певною діяльністю,

розвиток якостей, умінь і здібностей, необхідних для її ефективного виконання» (Г.Балл, 1996).

Культура спілкування – одна з базових особистісних характеристик, а людина є суб'єктом комунікації, коли здійснюється взаємодія з оточенням, опанування культурних традицій, особистість може оволодіти чітко визначеними засобами спілкування.

У процесі включення у взаємодію є можливість розвинути комунікативні здібності особистості, якими є знання, уміння, навички, почуття, ставлення. Відповідно, завдяки ним відбувається використання засобів культури спілкування, які є особистісною формою взаємодії та діяльності.

У розумінні Н. Бабич: «культура спілкування – поняття багатоаспектне: психологічне, філософське, етичне, лінгвістичне, бо є складовою людської активності – діяльності та поведінки людини. Культура спілкування визначає загальний рівень культури народу, багатство і традиції його історичного досвіду у взаємодії людей та їхнього впливу один на одного» (Н.Бабич, 1990).

Культура спілкування є складовою культури поведінки особистості в суспільстві. Культура поведінки є сукупністю проявів поведінки людини у різних сферах та спілкуванні з оточенням, які втілюють зовнішні вияви моральних і естетичних норми поведінки.

Культура поведінки постійно поєднується з культурою спілкування. Значущим у формуванні культури поведінки є формування культури спілкування як сукупності знань, умінь і навичок, які проявляють адекватну поведінку в різних ситуаціях взаємодії та спілкування.

Дослідники Т. Чмут відзначає: «культура спілкування є складовою частиною культури людини загалом, яка містить у собі певну суму знань про спілкування. Для культури спілкування характерна нормативність, яка визначає, як мають спілкуватися люди в певному суспільстві, у конкретній ситуації. Зазвичай норми визначаються станом суспільства, його історією,

традиціями, національною своєрідністю, загальнолюдськими цінностями» (Т.Чмут, 1999).

На думку Т.Чмут: «лише знання не забезпечать культури спілкування, якщо ними не скористатися. Для того, щоб спілкування було успішним, потрібні вміння, а їх набувають з досвідом, психологічними засобами, за допомогою певних вправ. Тож, культура спілкування – це сума набутих людиною знань, вмінь і навичок спілкуватися, які створені, прийняті та реалізуються в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку» (Т.Чмут, 1999).

У контексті нашого дослідження важливими є праці О. Корніяки, яка наголошує: «культура спілкування виступає як форма існування ставлення суб'єкта до комунікативної дійсності. Це ставлення є тією рушійною силою, що приводить у дію механізм комунікативного розвитку суб'єкта спілкування, загалом весь механізм його соціалізації. У результаті синтезу особистісних і комунікативних характеристик суб'єкта спілкування створюється новий, інтегративний ефект – становлення комунікативної культури, яка виникає, функціонує і розвивається у процесі міжособистісної взаємодії» (О.Корніяка, 1998, с.350).

В аспекті проблеми дослідження О.Корніякою розкривається поняття комунікативної культури: «комунікативна культура – це структурно-функціональна єдність комунікативних знань, якостей і вмінь суб'єкта спілкування, що мають для нього особистісний смисл і дають змогу досягти соціально-комунікативних цілей. Особистісна мотиваційна сфера визначає характер діяльності суб'єкта спілкування, детермінує її культуру і результат» (О.Корніяка, 2006).

У розумінні О.Корніяки: «комунікативна культура є психологічним інструментом суб'єкта в діяльності спілкування, засобом освоєння ним комунікативного досвіду суспільства. Набута людиною у процесі спілкування комунікативна культура, що забезпечує нормальну комунікативну діяльність і повноцінну її життєдіяльність у соціумі, є загальним явищем, пов'язаним зі

спільною властивістю людей, і одиничним, унікальним, особливим, притаманне конкретному індивіду і вироблене з урахуванням вимог суспільства до психологічно комфортного і комунікативно ефективного спілкування» (О.Корніяка, 2006).

Культура спілкування є вміннями висловлювати власні погляди, думки, передавати почуття та емоції оточуючим, підтримувати співрозмовників під час взаємодії, вміти слухати. Культурна людина ніколи не перебиває співрозмовників при можливому розумінні, про що буде бесіда.

Важливим є здатність не помічати окремі недоліки у висловлюваннях співрозмовників, демонструвати вияв розуміння та доброзичливості, уважного ставлення, що засвідчує оволодіння вміннями та навичками культури спілкування.

Культура спілкування містить прийняті в конкретному суспільстві:

- способи висловлювати думки, погляди, емоції, почуття, ставлення до себе та оточення;
- вербальні засоби, які складають основу мовлення, ознаки та властивості мовлення, мовленнєві засоби;
- невербальні засоби, серед яких жести, міміка, рухи, зовнішній вигляд та ін.

Звичайно потрібно, щоб вказані способи були прийнятими у певній групі школярів, виокремлювалися конкретні значення, які знають учасники спілкування. В усвідомленні культури спілкування важливим є забезпечити цей процес вербальними та невербальними засобами, які містять можливості для взаємного розуміння та ефективної взаємодії.

Вагоме значення у спілкуванні належить умінню виявляти уважне ставлення до співрозмовників, захоплювати їх позитивним оптимістичним настроєм, емоціями, постійно їх підтримувати, викликати довіру та захоплення діями, вчинками. Прояв культури спілкування неприпустимий з байдужим ставленням, демонстрацією заздрості, егоїзму, інших негативних якостей. Навіть, при тому, що кожен може виявляти негативні емоції.

Сутність культури спілкування та поведінки має можливість проявлятися в уміннях управляти власним емоційним станом, стримуватися, не виявляти негативних характерних рис, уникати поганого настрою в оточенні та при передачі його іншим.

Поважне ставлення до співрозмовників проявляється у таких особистісних рисах як ввічливість, делікатність, тактовність, в умінні цінувати інших. Обов'язковими у культурі поведінки та спілкуванні є своєчасне та чітке виконання певних домовленостей між учасниками взаємодії та ін.

Доцільно також бути чесним у спілкуванні, що за формою прояву схоже на відвертість у взаєминах. Естетичність як складова культури поведінки відображається в уміннях і навичках виглядати згідно обставин, а також використанні невербальних засобів спілкування, коли жести, міміка, манери можуть допомогти у спілкуванні чи відштовхувати співрозмовників.

В основі культури спілкування особистості виокремлюють ввічливість. Ввічливість є характерною рисою особистості, яка окреслює особистісні вміння з повагою та тактовністю спілкуватися з іншими, здатністю знайти оптимальні комфортні способи взаємодії, слухати співрозмовників. Спорідненість цієї риси характеру визначається поряд з тактовністю, делікатністю, доброзичливістю.

Ввічливу людину виокремлює поважне ставлення до оточення, яке є звичайною нормою та способом відношення. Прояв цієї поваги здійснюється при дотриманні конкретних правил і норм поведінки, знань мовленнєвих засобів, формул мовленнєвого етикету.

Під час формування культури спілкування визначною якістю є ввічливість, і дуже споріднені з нею якості культури спілкування як формування тактовності, делікатності, уважності, коректності, чемності, люб'язності, чуйності, які тісно взаємопов'язані.

Також значне місце при формуванні культури спілкування школярів належить тактовності, яка визначається як чуття міри, особистісні вміння поведінки та спілкування з дотриманням прийнятих норм і правил у

суспільстві. Тактовність має можливість проявлятися в уміннях дотримуватися певних меж дозволеного у відносинах.

М.Стахів наголошує: «мовленнєвий етикет важливий компонент національної культури. У мові, мовленнєвій поведінці, усталених формулах (стереотипах) сформувався багатий народний досвід, неповторність звичаїв. Протягом багатьох тисячоліть народи і народності виробляли певні комунікативні системи, відповідно до яких мовлення слід вважати нормативним, а спілкування культурним. Такі норми є певним обмеженням для учасників, але без самообмеження немає мовленнєвої культури, тобто культури спілкування» (М.Стахів, 2008).

Також науковець підкреслює: «комунікабельність є особливим інтелектуальним обдаруванням – це дар розуміти інших. Основам культурного спілкування слід навчатися, коли навчаєшся говорити, тобто ці процеси мають йти паралельно» (М.Стахів, 2008, с.190).

Поняття культури спілкування з'явилося наприкінці минулого століття. Формування культури спілкування є одним з важливих і складних напрямків педагогічної науки. Сьогодні надзвичайно актуальним є розвинути гармонійну, суспільно активну, високоморальну та творчу особистість, звичайно завдяки культурі мовлення та спілкування.

За В. Сухомлинським: «Словом можна створити красу душі людини, а можна спотворити її. Обов'язковою умовою спілкування є діалог між учителем і учнями. Душа дитини і слово вчителя стоять поряд і потрібно формувати особистість із високою емоційно-мовленнєвою культурою вже зі шкільної лави» (В. Сухомлинський, 1987, с.145).

Педагог має володіти своїм мовленням як засобом педагогічної діяльності, оскільки вчитель повинен висловлюватися таким чином, щоб школярі могли побачити в його словах прояв особистісної культури.

На думку І.Синиці: «культура спілкування вчителя – це складова його педагогічної майстерності. Це його професійний інструмент, який допомагає педагогові щодня розв'язувати різноманітні педагогічні задачі від створення

позитивного емоційного фону навчально-виховного процесу і встановлення доброзичливого контакту з учнями загалом до доступного досягнення мети кожного уроку зокрема» (І.Синиця, 1991).

Вчителю потрібно оволодіти знаннями про вербальні та невербальні засоби спілкування, культуру спілкування та особливості навчальної діяльності, відповідно здобути вміння використовувати ці знання в певній діяльності за сприятливих умов зі співрозмовниками. Також потребують цілеспрямованого розвитку навички культури спілкування.

Для розвитку особистості під час спілкування необхідним є засвоєння норм і правил культури спілкування та взаємодії між співрозмовниками, на яких базується формування культури спілкування. Враховуючи, що правила та норми культури спілкування включають моральне відношення у взаємодії з оточенням, то основою у формуванні культури спілкування є розвиток моральних якостей особистості.

Діяльність з формування культури спілкування як якості особистості містить опору на моральні риси, які є першочерговими у культурі спілкування та засновуються на загальних позиціях у міжособистісному спілкуванні зі співрозмовниками.

Зокрема, до них відносяться гуманістичні почуття, підтримка колективу, у прямому співвідношенні з культурою спілкування визначається поважне ставлення до інших, чуйність, стриманість, доброзичливість, почуття власної гідності, прояв уваги, терпиме відношення.

У педагогічних джерелах поняття культури спілкування висвітлюється як сукупність ознак і властивостей, які визначають комунікативне удосконалення мовлення особистості, охоплюють систему знань і умінь, які здатні забезпечити невимушеність у використанні мовних засобів під час спілкування. Відповідно, правильне мовлення можливе з урахуванням мовних норм і правил, коли мовлення відповідає встановленим нормам є правильним і неправильність у мовленні фіксується, коли порушуються норми.

За Б.Головіним: «із співвідношення мова та мовлення впливають такі якості, як правильність, чистота та багатство, різноманітність, логічність, точність, мова та свідомість – виразність, дієвість, образність, доречність. Теорія культури спілкування має ґрунтуватися на вивченні мовних дисциплінах, а також спиратися на психологію, логіку, естетику, соціологію, педагогіку» (Б.Головін, 1999, с. 166).

І. Зязюн відзначає: «культура спілкування – це відповідність індивідуального мовлення нормам використовуваної мови, уміння використовувати мовленнєві засоби в різних умовах спілкування згідно з метою і змістом мовлення. Культура спілкування вимагає дотримуватися норм мови, слововживання, складання та побудови речень. Нормативність мовлення передбачає такі якості, як точність, чіткість, чистота» (І. Зязюн, 2000, с.166).

На думку Н.Бабич: «культура спілкування є особливою системою типових за проявом емоційно-почуттєвих, раціональних і вольових реакцій поведінки людини на основі спільності конкретних соціально-значущих умов її життєдіяльності. Значущими є психологічні особливості учасників спілкування і власне соціальні характеристики у змісті культури спілкування» (Н.Бабич, 1990).

М.Лісіною визначається етичний і духовний зміст культури спілкування, відповідно дослідник вважає: «в основі культури спілкування освіченість, духовне багатство, розвинене мислення, здатність осмислювати явища в різних сферах життя, різноманітність форм, типів, способів спілкування і його емоційно-естетичні модифікації, міцну етичну основу, взаємну довіру суб'єктів спілкування; його результати у вигляді освоєння істини, стимулювання діяльності, її чіткої організації» (М.Лісіна, 1999).

Поняття комунікативної культури може бути засобом передачі культури та досвіду суспільства з використанням діалогічного мовлення. Процес спілкування є комунікацією під час самореалізації та самовдосконалення особистості.

Серед теоретичних підходів до визначення сутності спілкування увага акцентується на необхідному створенні нових етичних відносин, здійсненні пошуку універсальних способів для порозуміння між співрозмовниками. При визнанні особистої важливої ролі учасників у спілкуванні, поважне відношення до них, відбувається узагальнення принципів комунікативної діяльності.

У філософії виокремлюється соціальний характер поняття комунікації, та визначається комунікація як суспільна спрямована діяльність, відповідно, утворюються багато комунікативних систем, сукупність яких складає особливості життєдіяльності.

У розумінні Т.Шибутані: «комунікація – це діалогічний характер людських взаємин, метою яких є досягнення згоди. Коли виникає згода, то це дає змогу кожному учаснику узгодженої дії зрозуміти бачення інших, їхні мотиви, інтереси, напрями діяльності» (Т.Шибутані, 2009, с. 348).

Л. Буєва досить ґрунтовно у своїх працях висвітлює поняття комунікативної культури. Так, за дослідницею: «діяльність і комунікативна культура як дві взаємопов'язані, відносно самостійні, але не рівноцінні сторони: індивідуальна та соціальна єдиного процесу життя. У спілкуванні здійснюється раціональний, емоційний взаємовплив і взаємодія індивідів» (Л.Буєва, 1988, с. 65).

Сутність комунікативної культури прослідковується як складова культури особистості, міститься у розвитку мовленнєвої культури та культури мислення.

У дослідженнях О. Корніяки окреслюється визначення в осмисленні змісту поняття комунікативної культури, зокрема: «комунікативна культура – система вмотивованих і морально зорієнтованих якостей і вмінь людини, що забезпечують комунікативно ефективну і психологічно комфортну взаємодію, обмін інформацією, взаємовплив і взаєморозуміння» (О.Корніяка, 2006, с. 78).

Крім того, О. Корніякою висвітлюється: «комунікативна культура – складно організоване особистісне утворення. Її змістова структура містить

чотири ієрархічно узгоджених компоненти: мотиваційний, пізнавальний, поведінковий (операційний) і вольовий. Змістову основу комунікативної культури безумовно утворюють такі її складові, які сформовані під впливом мотиваційних структур особистості комунікативні якості, що мають моральний смисл, і спеціальні комунікативно-мовленнєві вміння, що входять до складу її операційного компонента і потрібні для забезпечення успішності пізнавальної та комунікативної діяльності» (О.Корніяка, 2006, с. 125).

Розвиток комунікативних знань впливає на вибір комунікативних цінностей і особистісний розвиток, це сприяє стимулюванню подальшого осмислення цінностей культури спілкування.

Комунікація є процесом постійного обміну інформацією, що призводить до взаєморозуміння. При складності у досягненні взаємного розуміння процес комунікації може не відбутися. Успішність комунікації відбувається при зворотному зв'язку, при розумінні співрозмовниками один одного, специфіки сприймання та ставлення до спілкування.

На думку І. Риданової: «комунікація – це єдність взаємного обміну інформацією та впливу співрозмовників один на одного з урахуванням відносин між ними, установок, намірів, цілей, всього того, що призводить не тільки до руху інформації, а й до уточнення і збагачення тих знань, відомостей, думок, якими обмінюються люди» (І. Риданова, 1998, с. 315).

В. Бадер вважає: «людська комунікація в усьому різноманітті її форм представляє собою важливий бік будь-якої діяльності, а процес комунікації являє собою передачу інформації за допомогою мови та інших знакових засобів і розглядається як складова частина спілкування» (В.Бадер, 1991, с. 25).

С.Абрамович вказує: «комунікація – складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами в спільній діяльності і включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини. Таке розуміння комунікації ґрунтується на методологічних положеннях, які визнають

безперервність суспільних і міжособистісних відносин, що саме по собі відбиває характер самої комунікації» (С.Абрамович, 2013).

У широкому значенні поняття комунікації вживається як розуміння певного зв'язку, поєднання. Відповідно, процес взаємодії розглядається як випадки зв'язку, а процес спілкування є складовою саме взаємодії, інформаційним аспектом спілкування є частина спілкування.

В.Соковнін вважає: «завдяки своїй багатофункціональності спілкування як складне явище може виступати як комунікація, діяльність, взаємовплив, відношення та взаємодія» (В.Соковнін, 1983).

Переважно розгляд спілкування як комунікативної діяльності особистості зосереджується на діяльнісному аспекті спілкування, на шкоду особистісному. Оскільки саме в діяльності спілкування піддається формуванню, відбувається функціонування та розвиток потреб і мотивів особистості.

Особистісна мотиваційна сфера спрямовує певний характер пізнавальної діяльності співрозмовників у спілкуванні, виокремлює їхню культуру та результат взаємодії, тому що спілкування є персоніфікованою, особистісною формою діяльності.

Ототожнення понять спілкування, особистість, культура спілкування співвідносяться у власних сутнісних характерних ознаках і властивостях. Звичайно, процес формування культури спілкування не відбувається без розвитку особистості, також неможливим є становлення та розвиток особистості без розвитку комунікативних умінь, навичок і здібностей.

Культура спілкування проявляється як засіб вияву індивідуальних і особистісних рис під час спілкування, є одним зі значущих інструментів для усвідомлення та реалізації різних способів діяльності.

А.Мудрик трактує: «спілкування є комунікативною діяльністю, яка детермінована системою мотивів, домінуючим серед яких є комунікативний мотив, з самого початку є рушійною силою психічного розвитку дитини. У результаті діяльності спілкування складається система умов, якими виступає

особистість з її багаторівневою структурою, складною системою потреб, інтересів, схильностей, настанов, емоцій, цілей, тобто мотивів» (А.Мудрик, 1994).

Прояви мотивації особистості, смислові новоутворення втілюються та проявляються в комунікативних уміннях і навичках, у певному відношенні до оточення, подій, виконуваних дій, явищ довкілля тощо. Відповідно, враховуючи зазначене, здійснюються якісні зміни в особистісному розвитку учнів, зокрема:

- розвиток і становлення новоутворення особистості як культура спілкування;
- вироблення комунікативного досвіду, який складається з комунікативних знань, які характеризуються суспільним практичним співвідношенням;
- розвиток комунікативної мотивації, яка визначається в комунікативних здібностях;
- опанування вербальними та невербальними засобами міжособистісного спілкування та взаємодії;
- вироблення комунікативних умінь і навичок як способів комунікативної діяльності для взаємодії з оточуючими людьми та самопізнання у досягненні поставленої мети спілкування.

Характеристика комунікативних проявів особистості відбувається з опорою на внутрішню, змістову складову, яка базується на особистісних мотивах і цінностях, які опосередковані реалізацією комунікативних умінь і навичок, що мають можливість проявити індивідуальну культуру спілкування.

Кожна комунікативна дія співрозмовників у спілкуванні має змогу відобразити властивості їхньої особистості. Також потрібно звертати увагу на моральну складову культури спілкування, серед функцій відзначається постійний внутрішній контроль за культурою поведінки особистості, її регуляція.

Таким чином, культуру спілкування доцільно визначати як систему сформованих особистісних умінь, навичок і якостей у міжособистісній взаємодії, яка з опорою на комунікативні здібності, віковий розвиток і соціальний статус, досягає визначення успішної адаптації особистості в соціумі, сприяє здійсненню ефективної комунікативної та предметної діяльності, яка забезпечуватиме комфортність під час взаємодії та при досягненні взаємного розуміння.

1.2. Сутність та вікові характеристики формування культури спілкування молодших школярів

Молодший шкільний вік є особливим періодом становлення та розвитку особистості. До цього віку здійснюється інтенсивний розвиток основних психічних процесів і функцій, а саме тих, які забезпечують формування інтелектуальних рис особистості. Відповідно, до цього вікового періоду збільшується інтенсивність психічних процесів, підвищується роль аналізу та синтезу вражень від навколишньої дійсності, утворюються тимчасові зв'язки, є можливість для вироблення нових дій і операцій, формується динамічність певних стереотипів.

За визначенням І. Беха: «молодший шкільний вік – це категорія, яка фіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невід'ємної складової ціннісних пріоритетів того чи іншого суспільства. Тож, психологічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки всього шкільного дитинства не можуть вважатися незмінними. Науково доцільним у цьому зв'язку має бути твердження, згідно з яким слід вести мову про відносно стійкі, найбільш визначальні риси цього віку» (І.Бех, 1998, с.178).

Молодші школярі володіють значним рівнем мовного розвитку. Однак, мають труднощі у керуванні бесідою, можуть постійно відволікатися, змінювати одну тему на іншу, не вміють вислухати співрозмовників. Під час

обміну необхідною інформацією перевага надається діалогічному мовленню над монологічним, наявні здатність висловлюватися декількома реченнями.

Правильність мовлення в загальному відповідає правилам усного мовлення, переважно у простих формах. З часом мовлення насичується причинно-наслідковими та цільовими зв'язками, відбувається його ускладнення.

Збільшується словниковий запас молодших школярів досить швидко, що прослідковується у перевазі кількості слів пасивного словника над активним. Суспільне оточення школярів визначає якість словникового запасу учнів, оскільки діти здатні вживати слова ненормативної лексики, нездатні відрізнити правильність і доцільність вживання окремих слів.

Визначення особливостей формування культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку включає знання сукупності внутрішніх умов для розвитку цієї індивідуальної якості, до яких долучається власне особистість з різноманітними проявами, з притаманною певною структурою, сукупністю мотивів, які виявляються в потребах, інтересах, почуттях, змісті, настановах та ін., прослідковуються в позитивному відношенні до спілкування та співрозмовників, проявах комунікативних умінь.

Культура спілкування прямо залежна від розвитку психічних процесів особистості, серед яких виокремлюється мисленнєва, емоційна, пізнавальна, вольова, мовленнєва сфери, а також включає потреби та мотиваційну сферу, є основою здобуття комунікативних знань, умінь і навичок, формування комунікативних здібностей. Відповідно, увага має звертатися на психологічні аспекти для виявлення взаємозв'язку між формуванням культури спілкування та віковими особливостями учнів.

Молодший шкільний вік є визначальним, оскільки діти потрапляють в нове середовище, в якому відбуваються зміни умов їхнього розвитку в подальшому, зокрема і комунікативного. У цей період важливим є поява нових умов для особистісного та комунікативного зростання, виникає поступова

зміна міжособистісного спілкування у значущі фактори становлення молодших школярів, що вимагає формування в них культури спілкування.

Під час спілкування повинні розвиватися особистісні характерні риси та комунікативні вміння та навички, які необхідні для успіху у процесі пізнавальної та комунікативної діяльності. Комунікація в цьому віковому періоді здійснюється між учнями однієї статі. З певним проявом ослаблених відносин з батьками діти починають шукати підтримку з боку однолітків, яка має бути забезпечена необхідністю в емоційному стані (І.Риданова, 1998).

Під час навчання групи з однолітків складаються за принципами поділу за віком, статтю, матеріальними умовами родин молодших школярів. Потреба у спілкуванні з ровесниками у молодшому шкільному віці переважає усі інші, стає головною. Діти потребують одне одного в цьому віці та віддають перевагу спілкуванню з однолітками. Відповідно, основою культури спілкування є вмотивована взаємодія.

Процес усвідомлення у молодших школярів не знаходиться на тому рівні, коли думки однолітків є критеріями об'єктивного власного оцінювання. Важливий інтерес для учнів має оцінка ровесників у визначенні їхнього розуму, спритності, сміливості, відбувається складні переживання, у розходженні реальних оцінок з очікуваними. Однак ці переживання є недовго тривалими, швидко замінюються оцінками вчителя та батьків. Ставлення вчителя для учнів є найбільш значущою та суттєвою.

Переважаю спілкування молодших школярів з однолітками відбувається в ігровій діяльності, та в умовах виконання спільної практичної роботи. Зазвичай досить небагато часу приділяється бесідам про певні заняття. Спілкування здійснюється в групах непостійного складу, в залежності від навчальної діяльності або змісту гри, також емоційного стану, інтересів і потреб, які швидко змінюються від певної ситуації.

У період молодшого шкільного віку з дорослими зміст спілкування включає усі сфери діяльності учнів. Спілкування з дорослими переважно відбувається з батьками, в родині та має значний вплив міжособистісне

спілкування з однолітками. Налагоджені доброзичливі відносини під час спілкування з дорослими сприяють створенню емоційному благополуччю, впевненості дітей в захоплюючому спілкуванні з однолітками (А.Мудрик, 1994).

За поглядами О. Корніяки, коли відбувається оцінка дорослими однолітків, це прямо впливає на прагнення учнів до спілкування з ровесниками. Молодші школярі починають спілкуватися, коли наявною є предметна основа, що зумовлює мету та зміст спілкування, визначає його інтенсивність і тривалість (О.Корніяка, 1999, с. 140).

Особливості вікового періоду відзначаються тим, що з початку навчання в школі зміст спілкування окреслюється навчальною діяльністю учнів та ігровою діяльністю, у подальшому збільшується суспільна діяльність, знижується вагомість навчальної діяльності як змісту основи спілкування та взаємодії.

Відбувається розширення тематики бесід учнів, серед головних тем для обговорення визначається навчальна діяльність, цікаві, захоплюючі ігри, перегляд відеофільмів, кіно, телепередач для дітей, колекціонування, розповіді про домашніх тварин, взаємини з іншими, події в родинях, відповідно словниковий запас у молодших школярів досить різноманітний. Однак, діалогічне мовлення потребує розвитку, бо переважає інформаційний діалог, є не достатні вміння проводити дискусійний діалог.

В аспектах прояву емоційності під час спілкування здійснюється його поділ на товариське спілкування та дружні взаємини. Товариськість властива майже кожній дитині, відбувається переважно з однолітками своєї статі. Причинами виникнення є взаємодія у колективі класу та під час навчальної практичної діяльності, яка організовується вчителем, або виникає несподівано серед кола школярів. Реалізація дружніх відносин у спілкуванні відбувається під час проведення ігор в організованому класному колективі та в позакласному житті.

Під час спілкування з однолітками молодші школярі проявляють власні пізнавальні інтереси, отримують відгук від ровесників, мають здатність проявити власні здібності. Однолітки у спілкуванні збагачуються один від одного різноманітною інформацією, що надає можливість з'явитися пізнавальним інтересам у певній новій діяльності. Однак, при взаємодії з іншими можуть бути втрачені вже сформовані інтереси та прагнення, а також спостерігатися прояви соціально небезпечних інтересів (К.Слесик, 2001, с. 175).

Прояви культури спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками відрізняється істотними ознаками, які, зазвичай, відрізняються від взаємодії з дорослими.

Наявні значні різноманітні комунікативні дії та досить широке коло їх впливу. Під час взаємодії з ровесниками спостерігаються висловлювання та дії, які не можна зустріти у спілкуванні з дорослими. У колі однолітків відбуваються суперечки, нав'язування своїх думок, вимог, діти можуть поводити себе розкуто та активно. Переважно у спілкуванні з однолітками можуть проявлятися досить складні форми поведінки, які передають фантазії, емоції, справжні почуття дітей один до одного.

Ще однією рисою спілкування серед ровесників є його емоційна насиченість та надзвичайна яскравість. Взаємодія серед однолітків відрізняється від спілкування з дорослими підвищеною емоційністю та розслабленістю дій. Спрямованість дій на однолітків характеризуються більшою чутливістю та виразністю. У процесі спілкування з ровесниками у молодших школярів прослідковується значна кількість експресивних проявів, які можуть виразити різноманітні емоційні стани.

Нестандартні та нерегламентовані дії учнів у спілкуванні з дорослими обмежені дотриманням певних допустимих правил і норм поведінки, а у спілкуванні з однолітками молодші школярі використовують досить різноманітні рухи та дії.

Ці дії відрізняються особливою розкутістю, ненормованістю, недотриманням певних зразків, учні можуть придумувати нові слова та висловлювання, складати фантастичні історії. Подібні ситуації спрямовують суспільство ровесників як середовище, яке сприяють індивідуальному прояву власної самобутності, внутрішнього світу.

У молодшому шкільному віці переважають ініціативні дії над відповідями, коли прослідковується нездатність у продовженні та розвитку діалогів, які не можуть відбутися через прояв не активної позиції у відповіді співрозмовника. Досить важливим для дітей є їхні власні дії або висловлювання, а ініціативність ровесників переважно не підтримується.

Ініціативи, які виявляються дорослими, школярі можуть приймати та підтримувати частіше. Відзначається чутливість до впливу співрозмовників у спілкуванні з однолітками, що є значно меншою від спілкування з дорослими. Тому в окремих випадках неузгодженість у комунікативних діях призводить до виникнення конфліктних ситуацій, образ у колі спілкування учнів початкової школи (О.Корніяка, 1997, с. 140).

На формування культури спілкування молодших школярів здійснюється вплив соціального середовища, головним є класний колектив, що відноситься до пізнавальної сфери. Також в основі формування культури спілкування в молодшому шкільному віці відзначаються потреби та домінування мотиваційної сфери.

У молодшому шкільному віці відбувається початок становлення мотиваційної сфери навчання, коли закладається основа для внутрішньої потреби школярів, яка проявляється у прагненні навчатися в школі, бути в новій соціальній ролі серед оточення. Також, у цьому віці не має ще чітко вираженої довільності у характері процесів уваги, мислення та пам'яті.

Довільність у процесі пізнавальної діяльності виникає тільки під час вольових зусиль, коли учні спеціально самоорганізуються під впливом певних обставин або за своїми прагненнями. Молодшим школярам за різних обставин досить складно організувати власні психічні процеси до рівня

високих особистісних досягнень, відповідно, під час взаємодії та формування культури спілкування потрібно дотримуватися мотивації діяльності (Т.Мальцева, 2012).

Певний ступінь культури спілкування учнів початкових класів прослідковується за сформованістю культури спілкування та комунікативних умінь і навичок таких як:

- зрозумілість, уміння на доступному рівні висловлювати думки;
- правильність, уміння висловлюватися з опорою на норми мовлення;
- виразність, уміння не притримуватися мовних стереотипів і висловлюватися відповідно до комунікативної ситуації;
- чіткість, уміння з точністю висловлювати важливе та узагальнювати формулювання висновків;
- змістовність, уміння виокремлювати головну думку, передавати інформацію у висловлюваннях з чіткою послідовністю;
- логічність, уміння в послідовності відтворювати обґрунтовані думки;
- точність, уміння для передачі певної інформації підібрати доречні вербальні засоби, які зумовлюються метою висловлювань і передають його сутність;
- зв'язність, уміння взаємопов'язувати виклад частин теми та змісту;
- різноманітність засобів мовлення, здатність опанувати та гармонійно використовувати різноманітні мовні засоби (К.Слесик, 2002).

Серед умінь з формування культури спілкування учнів початкових класів виокремлюються:

- комунікативні, які визначають здатність до міжособистісного мовленнєвого спілкування, вміння активного використання власного мовлення під час взаємодії, застосовувати невербальні засоби спілкування, зокрема: жести, міміку, рухи та ін.;
- перцептивні вміння проявляються у здатності до міжособистісного спілкування співрозмовників, пізнання та розуміння один одного, правильне створення мотиваційної особистісної сфери, прояву інтересів, цінностей,

певних особливостей, емоційного та фізичного стану, розумових і творчих здібностей та ін.;

- інтерактивні складають здатність взаємодіяти зі співрозмовниками та впливати на них у процесі спілкування, використовуючи вербальні та невербальні засоби, особистісні прагнення, базується на опануванні певних соціальних ролей як суб'єктів навчання та спілкування.

Культура спілкування молодших школярів відзначається оволодінням конкретним досвідом спілкування, який містить такі складові досвіду як:

- ціннісний, що складається з інтересів, ідеалів, правил, переконань, норм, орієнтація зусиль школярів на формування культури спілкування, знаходження ідеалу у спілкуванні та прикладів з високим ступенем рівнем сформованості культури спілкування;

- рефлексія є співвідношенням знань про власну спроможність з певними вимогами комунікативної діяльності;

- активізація, що містить адаптацію до ситуацій взаємодії та спілкування, можливих змін в умовах, орієнтацію на створені умови у процесі досягнення успіхів, пристосування власних зусиль у вирішенні значущих навчальних завдань, готовності до особистісного самовизначення у життєдіяльності;

- операційний включає комунікативні уміння, саморегуляцію, об'єднує конкретні можливості втілення у ситуацію власних здібностей;

- співробітництво, яке розвивається під час взаємин і спілкування учнів з однолітками, вчителем, оточенням, допомагає об'єднати зусилля, спільно вирішувати завдання та передбачати процес взаємодії.

Вказані складові досвіду спілкування закладаються в цілісну систему життєдіяльності молодших школярів як суб'єктів спілкування та взаємодії, їхнього самовизначення та самовдосконалення. Прояви досвіду спілкування учнів є важливою умовою формування культури спілкування (О.Корніяка, 2006).

Завдяки спілкуванню у молодших школярів формуються нові мотиви, потреби та пізнавальні інтереси, здобуваються нові знання та правила культури спілкування та взаємодії, застосовуються вербальні та невербальні засоби спілкування, виконуються певні соціальні ролі як суб'єктів навчання та спілкування, опановуються моральні особистісні якості та комунікативні вміння та навички, завдяки яким поступово з'являється досвід міжособистісної взаємодії та культури спілкування.

Таким чином, під час спілкування здійснюється залучення молодших школярів до здобуття соціального та комунікативного досвіду, який окреслює розвиток відповідних ознак і властивостей культури спілкування. Під час формування культури спілкування, що відбувається в умовах розвитку особистості учнів, становлення у навчанні їхньої мотивації, закладається основа для розвитку моральних особистісних якостей і комунікативних умінь і навичок.

Сприятливе позитивне відношення школярів до культури спілкування включає широке коло пізнавальних інтересів, емоційність і допитливість учнів. Тому потрібно проявити та удосконалювати ці якості під час комунікативної діяльності, відчутти зацікавленість самостійними висловлюваннями думок, у результаті чого формуються стійке прагнення до реалізації задумів у спілкуванні.

1.3. Особливості формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі

Особливості організації та проведення освітньої діяльності учнів початкових класів висвітлювалися у працях дослідників Ю.Бабанського, А.Глуценко, Н. Кудикіної, Г. Майбороди, К. Слесик, В.Сухомлинського, Т. Сущенко, К. Ушинського, М.Фіцули, В.Ягупова та ін.

Так, К.Слесик у своїх дослідженнях відзначає особливості формування умінь і навичок культури спілкування учнів початкових класів в освітньому

процесі, розглядає навчальну та виховну види діяльності як багатозначні поняття, які включають різноманітні за призначенням, змістом і способами проведення уроки та виховні заняття (К.Слесик, 2002).

Прослідковуються окремі складності формування культури спілкування, оскільки на уроках у навчальній діяльності знімається природність сутності комунікативності мовлення, тому необхідно створити сприятливі умови навчання у відповідності з природними умовами спілкування.

У процесі виховної діяльності спілкування та взаємодія відбувається з пізнавальною метою в ігровій комунікативній формі, не потребує усвідомленого контролю над процесом побудови своїх висловлювань і сприйняття певних повідомлень від співрозмовників, відбувається виникнення природних ситуацій спілкування та взаємодії.

На думку М. Фіцули: «виховання – це складний і багатогранний процес формування особистості, створення оптимальних умов для її фізичного, психічного та соціального розвитку» (М.Фіцула, 2006, с. 213).

В.Ягупов зазначає: «виховання – це головний компонент педагогічного процесу, надзвичайно складне соціальне явище, спрямоване на формування у вихованців наукового світогляду, особистісних рис громадянина на основі відродження традицій національної свідомості й самосвідомості, інтелектуального, професійного, морального, правового, фізичного, екологічного розвитку» (В.Ягупов, 2002, с. 410).

Основні завдання формування культури спілкування, які доцільно вирішувати під час виховної діяльності школярів такі:

- сприяти розвитку загальної культури учнів;
- залучати школярів до процесу взаємодії та спілкування з оточенням для задоволення власних інтересів і потреб;
- розвивати техніку спілкування та взаємодії, почуття, переконання, творчі здібності, уміння підтримувати взаємини як важливу цінність культури спілкування;

– формувати мовленнєві знання, вміння та навички.

Необхідно в аспекті розкриття проблеми дослідження здійснити аналіз принципів виховання, які є основою формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесу.

В. Омеляненко визначає: «принципи виховання – це загальні провідні положення, які визначають мету, ідеали, зміст, методiku та організацію процесу виховання» (В. Омеляненко, 2008, с. 140).

О. Корніяка при формуванні культури спілкування учнів початкових класів виокремлює основні принципи:

– взаємозв'язок освітнього процесу та особистісного розвитку, що в основі орієнтується на чіткість у визначенні та врахуванні певних вимог в оволодінні дітьми мовними та мовленнєвими знаннями, розвиток та виховання учнів згідно мети, завдань і змісту навчальних програм;

– комунікативна спрямованість здійснюється в освітньому процесі початкової школи з можливості вчителя запроваджувати запити суспільства щодо виховання учнів, які здатні навчатися та взаємодіяти;

– диференціація ґрунтується на дотриманні правил і норм орієнтування учнів початкових класів на застосуванні засобів мовлення, які відповідають навчальним завданням та створеним умовам спілкування, розвитку вмінь здійснювати вибір оптимального варіанту вирішення проблеми;

– взаємозв'язку у формуванні усного та писемного мовлення, що базується на почерговому вживанні усного та писемного діалогічного мовлення, без надання переваги певній формі;

– оцінювання виразності мовлення під час розвитку діалогічного мовлення, здійснюючи вибір мовленнєвих вправ з формування вмінь оцінювати влучність і виразність у висловлюваннях, які втілюють задуми, міркування, мовні засоби;

– розвиток відчуття мови відбувається в розвитку здібностей учнів дотримуватися правил і норм літературного мовлення, мовленнєві відчуття

формується у результаті спостережень за мовними ознаками та здійсненні роботи над конкретними помилками;

– взаємозв'язку процесів мовлення та мислення під час розвитку діалогічного мовлення, опанування учнями системою чітких розумових дій і здійснення аналізу, з опорою на різні категорії мислення, коли можлива корекція власних думок і висловлювань з їхнім удосконаленням, використанням в цьому процесі різноманітних мовних одиниць;

– системного підходу, що окреслює цілеспрямованість, самостійність у діяльності, ураховує цілісність під час формування вмінь і навичок діалогічного мовлення;

– активності у керівництві виховним процесом, коли формування культури спілкування молодших школярів має постійно контролюватися вчителем, чітко ним спрямовуватися, педагог зацікавлений у розвитку та вдосконаленні власної культури спілкування та мовлення, створенні сприятливого комунікативного середовища;

– комплексний підхід в освітньому процесі до розвитку діалогічного мовлення базується на формуванні різних видів мовленнєвої діяльності як взаємозв'язаного процесу;

– безперервного навчання та наступності з постійним удосконаленням культури спілкування в освітньому процесі;

– оптимізація під час вибору основних методів, прийомів і засобів навчання школярів діалогічному мовленню, що відзначається вибором ефективних способів, які мають здатність розвивати свідоме ставлення у формуванні культури спілкування (О. Корніяка, 2000, с. 17).

Вказаними принципами доцільно керуватися у процесі розвитку мовлення, формування вмінь та навичок міркувати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, розвивати образне мислення, творчу уяву, пам'ять, сприяти у створенні своїх висловлювань та формувати культуру спілкування.

Результатом освітнього процесу є розвиток особистісних якостей учнів відповідно до змісту напрямів морального, розумового, естетичного,

фізичного, трудового виховання. Формування культури спілкування може реалізовуватися завдяки моральному наряду виховання та відзначається:

- оволодінням нормами та правилами поведінки;
- розвитком емоцій і почуттів;
- формуванням конкретних переконань, умінь і навичок культури поведінки;
- розвитком комунікативних умінь і навичок;
- формуванням умінь і навичок дотримуватися норм і правил спілкування та поведінки в довіллі.

Мотивація до формування культури спілкування відбувається завдяки проведенням виховних бесід, родинних свят, цікавих дружніх розмов тощо. Молодші школярі швидко, з радістю погоджуються взяти участь у підготовці святкових подій, організації конкурсів, змагань та ін.

Запропоновані види навчальної діяльності з виховним спрямуванням формують мотивацію в молодших школярів до культури спілкування, свідоме бажання у пізнанні культури мовлення, цінностей, опануванні мовних засобів, прагнення вдосконалювати своє мовлення, його виразність, неповторність, специфічність (К.Слесик, 2002).

В освітньому процесі доцільно застосовувати різноманітні мовленнєві завдання та вправи. Зокрема, свою ефективність у практичних мовленнєвих вправах демонструють відпрацювання мовленнєвих засобів, інтонації, швидкості мовлення, звукові імітації, які наслідують звуки природи в навколишньому середовищі, з якими ознайомлюються учні у художніх творах та потрібно використовувати вчителю у навчальній і комунікативній діяльності.

Навчальну діяльність молодших школярів варто наповнювати емоціями, жартівливими діалогами, гумором для створення позитивного настрою, розвитку спостережливості, удосконалювати вміння та навички діалогічного мовлення, умінь слухати. Важлива роль покладена на використання мовленнєвих наслідувальних вправ для формування виразного мовлення,

зміни тембру голосу, його рухливості, інтонацій, розвитку мовленнєвої здатності дітей.

Дослідники О. Корніяка, К. Слесик, В. Тернопільська відзначають, що завдяки створенню мовленнєвих ситуацій в освітньому процесі відбувається розвиток розмовного мовлення з підкресленням невимушеності цього процесу, а також образного, емоційного мовлення, коли здійснюється розвиток літературних стилів мовлення, пропонуючи учням описати задуми на основі своїх вражень, емоцій під час сприймання на уроках, виховних заняттях, святах, зустрічах, відгуках та ін.

Доцільно проведення різних масових форм виховної діяльності зустрічей, конкурсів, виставок, змагань, свят тощо здійснювати в опрацюванні молодшими школярами письмових запрошень, оголошень, листівок на свята, конкурси та ін.

Учні початкових класів мають здатність брати приклад у навчанні з вчителя, наслідувати його інтонацію, тон голосу, міміку, жести, манеру поведінки тощо.

Тому Н. Бабич відзначає: «за умови майстерності педагога в умілому застосуванні всіх засобів культури спілкування результат оволодіння нею учнями буде набагато швидшим та ефективнішим. З його допомогою дитина може налаштувати оточуючих на доброзичливе ставлення до себе, висловити радість, бажання, прохання, образу, незадоволення, відстояти свою думку. Зі словами починається спілкування людей. Вивчення правил культури спілкування відбувається на основі вже відомого дитині» (Н. Бабич, 1990).

У цьому аспекті Н.Бабич уточнює: «дитина знає, що необхідно вітати знайомих при зустрічі, обов'язково треба говорити ввічливі слова: дякую, прошу, будь ласка та ін. Але вчитель розширює і поглиблює можливості дитини у використанні цих знань, додаючи, наприклад, знання про те, кого і як вітати, які існують ще ввічливі слова і чому вони допомагають встановленню добрих відносин» (Н. Бабич, 1990, с. 12).

Звичайно, між учителем та школярами можуть виникати труднощі у спілкуванні, а невміння їх долати може призвести до неефективного спілкування. Серед типів цих труднощів виокремлюються такі:

- вчитель не цікавиться інтересами школярів та підтримуванням взаємин з дітьми, спілкування здійснюється тільки інформуванням, що спричиняє пасивність учнів;
- постійне наголошування вчителем власної переваги над школярами, виявлення зневажливого ставлення до них;
- перевага вибіркової уваги вчителя під час організації взаємин з дітьми, зосередження уваги на слабких або сильних у навчанні школярів, що негативно впливає на цілісність і безперервність у спілкуванні;
- цілеспрямованість та послідовність дій відповідно певної програми, без належної уваги до обставин, які можуть змінити спілкування;
- вчитель займає роль головної дійової особи, досить часто не підтримуючи ініціативу школярів;
- педагог постійно сумнівається у правильності розуміння учнями його висловлювань, адекватності реакцій дітей на його вимоги та зауваження;
- можлива втрата ділової взаємодії під час спілкування;
- вчитель у взаємодії з дітьми чує тільки себе, не реагує на школярів, не здатний усвідомити їхні потреби та переживання (К.Слесик, 2002).

Для ефективності процесу спілкування вчителю потрібно самому демонструвати високий рівень культури спілкування, серед вимог до педагога відзначається:

- обізнаність психологічних особливостей школярів і правильність в оцінці їхніх індивідуальних якостей;
- адекватність в емоційному реагуванні на поведінку та спілкування учнів, певні особистісні прояви;
- вибір конкретного способу ставлення до кожного учня, з позитивними відповідями індивідуальним особливостям дітей.

Серед особливостей готовності вчителя до формування культури спілкування учнів в освітньому процесі виокремлюється обізнаність педагога, зокрема:

- у методах виявлення рівнів сформованості культури спілкування школярів;
- володінні формами та методами діагностики, елементами прогнозування у формуванні культури спілкування;
- формуванні гуманних взаємин з дітьми з опорою на співпрацю та співтворчість;
- сприянні самовихованню школярів, самовдосконаленню та розвитку комунікативного досвіду учнів;
- аналізі, узагальненні та використанні досягнень у педагогічній науці, передового педагогічного досвіду;
- систематичному підвищенні власної педагогічної кваліфікації;
- застосуванні раціональних прийомів для пошуку, добору та використанні навчальної інформації у діяльності (О.Корніяка, 1996, с.22).

Відповідно, вчитель дійсно має можливості управляти процесом формування культури спілкування учнів та вибором навчального матеріалу, що значно вплинув на удосконалення цього процесу.

У системі формування культури спілкування молодших школярів в освітньому процесі В. Тернопільська у своїх дослідженнях пропонує основні компоненти.

Одна з головних вимог до вчителя у визначенні ним мети та завдань, які здійснюють опору на освітню та виховну систему, зміст і принципи організації навчальної діяльності у процесі формування культури спілкування школярів. Серед завдань виокремлюються:

- здобуття знань про культуру спілкування, особливості її прояву, розвиток комунікативних умінь і навичок;
- чітка організація взаємодії з учнями для визначення культури спілкування;

– формування сприятливих відносин в освітньому процесі та позанавчальній діяльності між вчителем, учнями та батьками, з метою створення комфортних умов для формування культури спілкування молодших школярів.

У структурі та змісті формування культури спілкування молодших школярів визначаються взаємопов'язані та взаємообумовлені компоненти:

– когнітивний, характеризується знаннями сутності та змісту культури спілкування, відзначається співвідношенням рівня засвоєння знань про норми та правила культури, способи прийнятної поведінки в суспільстві, усвідомлення структури та стилів спілкування, особливостей міжособистісного спілкування;

– емоційно-ціннісний, містить певні почуття, переживання, прагнення, які демонструють відношення школярів до культури спілкування як цінності особистості, сформованим в учнів позитивним спрямуванням на спілкування, процес взаємодії, містить особистісні переконання та складає основу формування мотиваційної сфери культури спілкування дітей;

– праксичний, визначає рівень сформованості в учнів комунікативних умінь і навичок, відтворює свідому поведінку з опорою на норми та правила, базується на оволодінні школярами комунікативними вміннями та навичками, які допомагають успішно налагоджувати взаємини з оточенням та обґрунтовано, адекватно вирішувати окремі питання міжособистісної взаємодії у мовленнєвих ситуаціях. Крім того, в цьому ж аспекті відзначаються інформаційна, спонукальна та діяльнісна функції (В.Тернопільська, 2009).

Динамічність взаємодії між суб'єктами освітнього процесу здійснюється завдяки визначеним формам, методам і засобам, з опорою на принципи, педагогічні умови. Важливими елементами спілкування є:

– цілеспрямована взаємодія школярів у навчальній діяльності з метою розуміння сутності та змісту культури спілкування як цінності особистості, збагачення власного досвіду комунікативних умінь, навичок і здібностей;

- удосконалення організації навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, підвищення компетентності вчителя з культури спілкування учнів;

- продуктивна взаємодія з батьками щодо підвищення їхньої готовності до спілкування з дітьми, окреслюючи мету у встановленні позитивних відносин у родинях, які повинні реалізовуватися у відповідних методах, прийомах і формах.

Виховний вплив здійснюється з урахуванням принципів цілеспрямованого відтворення емоційних мовленнєвих ситуацій, особистісного розвивального спілкування, прояву співпереживання, здійснення систематичного аналізу своїх комунікативних дій і дій співрозмовників. Серед сприятливих умов відзначаються такі:

- формування емоційно-ціннісного відношення до культури спілкування як цінності особистості;

- здійснення комунікативної, особистісної та пізнавальної навчальної діяльності школярів;

- організація самоврядування учнів для процесу самоствердження та задоволення власного соціального статусу серед однолітків;

- використання в освітньому процесі різних форм, методів і засобів формування культури спілкування та прояву активності під час взаємодії;

- діагностика та корекція рівня сформованості культури спілкування в учнів початкових класів;

- розвиток оптимальної взаємодії у суб'єкт-суб'єктній системі в урочній і позаурочній діяльності;

- навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в початкових класах.

Таким чином, у результаті формування культури спілкування молодших школярів мають бути сформовані реальні показники ефективності цієї якості, в яких прослідковується певний ступінь досягнення мети та суттєві зрушення в якісному та кількісному функціонуванні освітнього процесу.

Висновки до розділу 1

Проблемі формування культури спілкування учнів початкових класів приділяється значна увага в дослідження науковців. У сучасних умовах учитель повинен від початку навчання створювати сприятливі умови для молодших школярів для оволодіння ними знаннями, практичними вміннями та навичками з культури спілкування, а культура спілкування змінювала свої рівні з несвідомого до постійного прояву.

Культура спілкування – одна з базових особистісних характеристик, а людина є суб'єктом комунікації, коли здійснюється взаємодія з оточенням, опанування культурних традицій, особистість може оволодіти чітко визначеними засобами спілкування.

Важливим під час спілкування для співрозмовників є власне наявність самого спілкування, а не його змісту. Оскільки, можливість висловитися, бути почутим означає відповідне поважне ставлення.

Молодші школярі володіють значним рівнем мовного розвитку. Однак, мають труднощі у керуванні бесідою, можуть постійно відволікатися, змінювати одну тему на іншу, не вміють вислухати співрозмовників. Під час обміну необхідною інформацією перевага надається діалогічному мовленню над монологічним, наявні здатність висловлюватися декількома реченнями.

Збільшується словниковий запас молодших школярів досить швидко, що прослідковується у перевазі кількості слів пасивного словника над активним. Суспільне оточення школярів визначає якість словникового запасу учнів, оскільки діти здатні вживати слова ненормативної лексики, нездатні відрізнити правильність і доцільність вживання окремих слів.

Визначення особливостей формування культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку включає знання сукупності внутрішніх умов для розвитку цієї індивідуальної якості, до яких долучається власне особистість з різноманітними проявами, з притаманною певною структурою, сукупністю

мотивів, які виявляються в потребах, інтересах, почуттях, змісті, настановах та ін., прослідковуються в позитивному відношенні до спілкування та співрозмовників, проявах комунікативних умінь.

Освітній процес є важливим в особистісному розвитку молодших школярів, їх моральної вихованості. Відповідно формування культури спілкування дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі є природнім за сутністю та змістом. Вагому роль у формуванні культури спілкування школярів має особистість самого вчителя, який володіє керівною функцією та має бути взірцем для наслідування дітьми. Важливо при формуванні культури спілкування учнів в освітньому процесі створити та дотримуватися ефективних педагогічних умов і вибору оптимальних методів, засобів і форм педагогічного впливу.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Дослідження стану сформованості культури спілкування дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі

Здійснивши аналіз наукової літератури відзначимо, що молодший шкільний вік характеризується досить вагомим і відповідальним періодом у життєдіяльності школярів, оскільки в її розвитку може відбуватися зміна психічних процесів, які кардинально можуть змінити особистість. Формування культури спілкування в молодшому шкільному віці дозволяє в подальшому уникнути певних проблем з порушенням дисципліни та негативними проявами поведінки.

Відповідно, потрібно перевірити стан сформованості культури спілкування молодших школярів в освітньому процесі, що можна здійснити за допомогою констатувального експерименту, який був проведений на базі Юрковецького закладу загальної середньої освіти, Чернівецького району, Чернівецької області. В експерименті приймали участь 38 молодших школярів 3-4 класів і 12 педагогів.

Метою констатувального експерименту є виявлення стану сформованості культури спілкування дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі.

Для дослідження стану сформованості культури спілкування учнів початкових класів доцільними є застосування діагностичних методів і методик, за допомогою яких є можливість визначити особливості прояву досліджуваної якості у молодших школярів, здійснити її кількісну та якісну характеристику.

Зважаючи на складові змісту поняття виокремлено критерії та показники сформованості культури спілкування учнів початкових класів:

– пізнавальний, який визначається глибиною, повнотою осмислення та міцності знань про культуру спілкування, розуміння доцільності оволодіння цими знаннями. Серед показників є такі: усвідомлення суті культури спілкування особистості, розуміння особливостей та необхідності її прояву під час взаємодії, знання правил, норм і моделей культури спілкування та поведінки.

– мотиваційний, сприяє встановленню відповідності мотивів поведінки учнів з їхніми діями та вчинками, спонукання здійснювати зусилля, спрямовані на самопізнання своїх можливостей, саморозвитку як суб'єктів взаємодії. Показники: свідомо керована діяльність, спілкування та поведінка, на основі відповідних правил і норм, розвиток комунікативних якостей, оволодіння вміння та навичками культури спілкування.

– емоційно-ціннісний, відзначається спрямованістю, стійкістю, дієвістю мотивів, характеризує розвиток свідомості та визначає особистісні цінності, показники наступні: ціннісне ставлення до правил і норм культури спілкування та поведінки, наявність позитивного емоційного відношення до себе та оточення, гуманістична спрямованість у процесі спілкування.

Зазначені критерії та показники були в основі для визначення трьох груп молодших школярів відповідно до високого, середнього та низького рівнів сформованості культури спілкування учнів.

Сформованість високого рівня культури спілкування характеризується тим, що наявними є:

– міцні глибокі знання правил, норм і моделей поведінки, сформованість повного обсягу комунікативних умінь і навичок, завдяки яким успішно відбувається спілкування з оточенням;

– позитивне емоційне відношення до себе та оточення, завжди проявляється уважність, чуйність, толерантність у взаєминах з однолітками, відкритість до діалогу та спільної діяльності;

– ввічливість, товариськість, доброзичливість, контактність, комунікабельність, самокритичність, вимогливість до себе та оточуючих, адекватна самооцінка, рефлексія.

Для середнього рівня сформованості культури спілкування притаманні:

– фрагментарні знання про культуру спілкування, які усвідомлюються недостатньо, не завжди мають адекватний особистісний смисл, не вмотивовані внутрішніми потребами, прояви культури спілкування зумовлюються певними вимогами, інтересами, під впливом оточення.

– не завжди регулюються власні почуття, емоції, вчинки та дії, є усвідомлення необхідності дотримання правил і норм, моделей спілкування, але не володіє здатністю оцінити свою поведінку та дії оточуючих відповідно до них, розуміння цінності співрозмовників залежить від ситуації, не виявляє інтерес і повагу до оточення;

– доброзичливість, уважність, толерантність у взаєминах виявляється не завжди, відносини іноді будуються на поважному ставленні, переважно у ставленні до близького оточення, переважно орієнтуються на власні інтереси, недостатньо гнучкі у ситуаціях взаємодії та орієнтації на співрозмовників, іноді пасивність щодо негативних проявів поведінки оточуючих, певні труднощі при встановленні контактів комунікативного характеру з недостатнім оволодінням вербальними і невербальними засобами спілкування.

Низький рівень сформованості культури спілкування характеризується:

– неповні знання про правила, норми, особливості спілкування та поведінки, позбавлені системності, переважно не знаходять прояву в поведінці учнів, відсутність в активності з розширення своїх знань і поведінці;

– неусвідомленість у необхідності дотримання правил і норм культури спілкування під час взаємодії з іншими, нездатність оцінити свою поведінку та дії оточуючих, правила культури спілкування не вмотивовані внутрішньою потребою, часто піддаються впливу інших;

– байдужість і неусвідомленість цінності оточуючих, не виявляється у взаєминах з однолітками та вчителями ввічливості, тактовності, толерантності, доброзичливості, товариськості, чуйності, не сформовані комунікативні вміння та навички залагоджувати певні конфліктні ситуації, запобігати їм, відсутні вміння здійснювати самоконтроль і саморегуляцію поведінки.

Культура спілкування учнів початкових класів має показники та якості, які потрібно сформувати. Серед них виокремлюються: комунікативні вміння, навички та здібності, вміння спілкуватися, вміння слухати співрозмовників, з урахуванням правил і норм культури спілкування, прояв доброзичливості до співрозмовників під час взаємодії та спілкування.

Характеристиками стану сформованості культури спілкування молодших школярів в експериментальному дослідженні було виявлення рівнів: комунікативних умінь, навичок і здібностей, які визначалися за тестуванням учнів «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей» (див. Додаток А); умінь спілкуватися, які виявлялися під час опитування школярів «Уміння спілкуватися» (див. Додаток Б); умінь слухати співрозмовників за тестом для учнів «Уміння слухати» (див. Додаток В); прояву доброзичливості дітей під час спілкування та взаємодії, що визначали за анкетуванням «Виявлення доброзичливості у спілкуванні» (див. Додаток Г).

Під час констатувального дослідження була сприятлива атмосфера в освітній діяльності, запитання до учнів були чіткими, зрозумілими, потребували короткої відповіді, їх вирішення не займало багато часу. При виникненні труднощів у школярів у наданні самостійної відповіді, пропонувалася певна послідовність у продумуванні, обмірковуванні питань, а відповідь надавалася згодом. Респондентам пропонувалися питання, які потребували позитивної або негативної відповіді, а потім відбувався підрахунок балів за поданим ключем.

Тестування з виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей молодших школярів було з метою перевірки вмінь і навичок з налагоджування

товариських взаємин з вчителем і однокласниками, прагненням до розширення кола спілкування, бажанням виявляти ініціативність у процесі спілкування та взаємодії, участі в спільній навчальній діяльності.

Результати проведеного тестування учнів з виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей подані на рисунку 2.1.

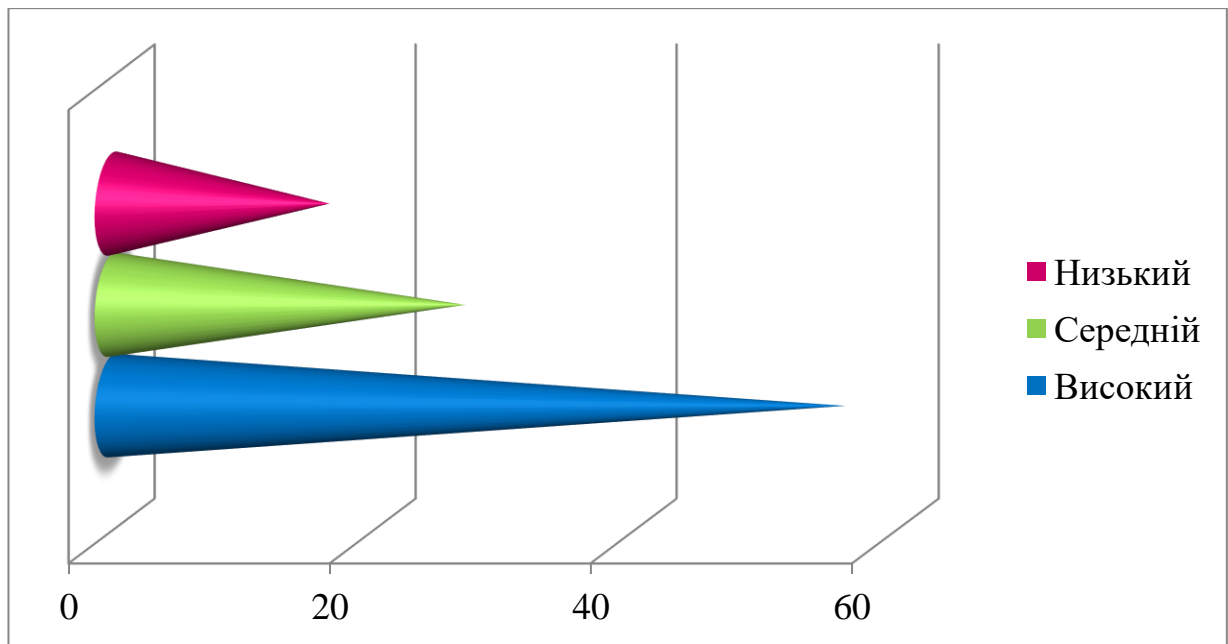

Рис. 2.1. Результати виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей учнів початкових класів

Відзначимо, що більшість учнів (46,3%) демонструють високий рівень володіння комунікативними вміннями, навичками та здібностями, виокремлюються ініціативністю та легкістю в різних ситуаціях спілкування, прагнуть до спілкування в навчальній діяльності.

Також, 35,4% школярів виявляють середній рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей, що відзначає їхнє прагнення до спілкування та взаємодії з оточуючими, без обмежень кола співрозмовників, наявність здатності підтримувати контакт тільки в певних ситуаціях взаємодії. А 18,3% респондентів мають низький рівень сформованості комунікативних умінь,

навичок і здібностей, вони переважно замкнуті, не прагнуть до спілкування та взаємодії.

Визначення рівня умінь спілкуватися виявлялося під час опитування школярів «Уміння спілкуватися», при цьому відзначався рівень умінь взаємодіяти, контактувати з оточенням, ерудованість, знання правил і норм мовленнєвого етикету, застосування вербальних і невербальних засобів спілкування.

Кількісні показники результатів анкетування молодших школярів щодо виявлення їхніх умінь спілкуватися проілюстровано на рисунку 2.2.

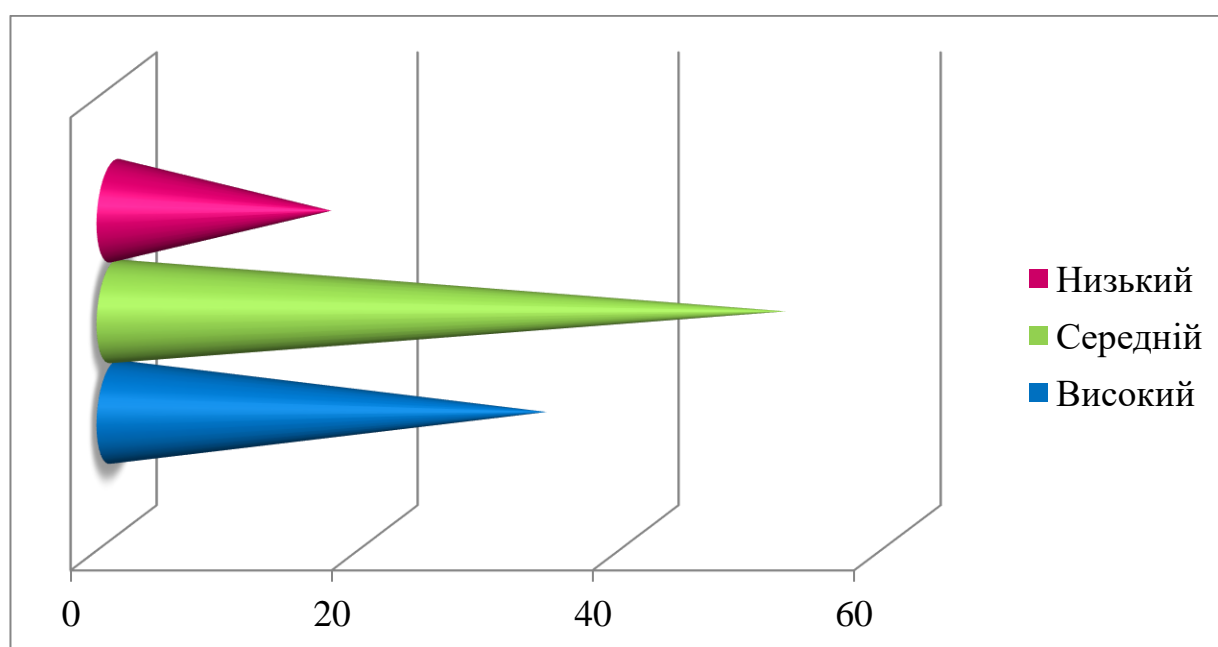

Рис. 2.2. Результати виявлення вмінь спілкуватися учнів початкових класів

Отже, під час проведення опитування 33,2% учнів початкових класів демонструють високий рівень умінь спілкуватися, приємність та ввічливість у процесі спілкування, більше половини 51,5% молодших школярів мають середній рівень, що відзначає їх як уважних і приємних співрозмовників, однак, це залежить від ситуації взаємодії, а 15,3% респондентів знаходяться на низькому рівні вмінь спілкуватися.

Серед важливих якостей культури спілкування виокремлювали та досліджували рівень сформованості вміння слухати співрозмовників за тестом для учнів «Уміння слухати». Запропонований дітям опитувальник дав можливість виявити ступінь уважності, зосередженості та вміння сприймати повідомлення від співрозмовників, співпереживати з ним під час спілкування.

Кількісні результати опитування учнями початкових класів щодо виявлення в них сформованості вміння слухати співрозмовників подано на рисунку 2.3.

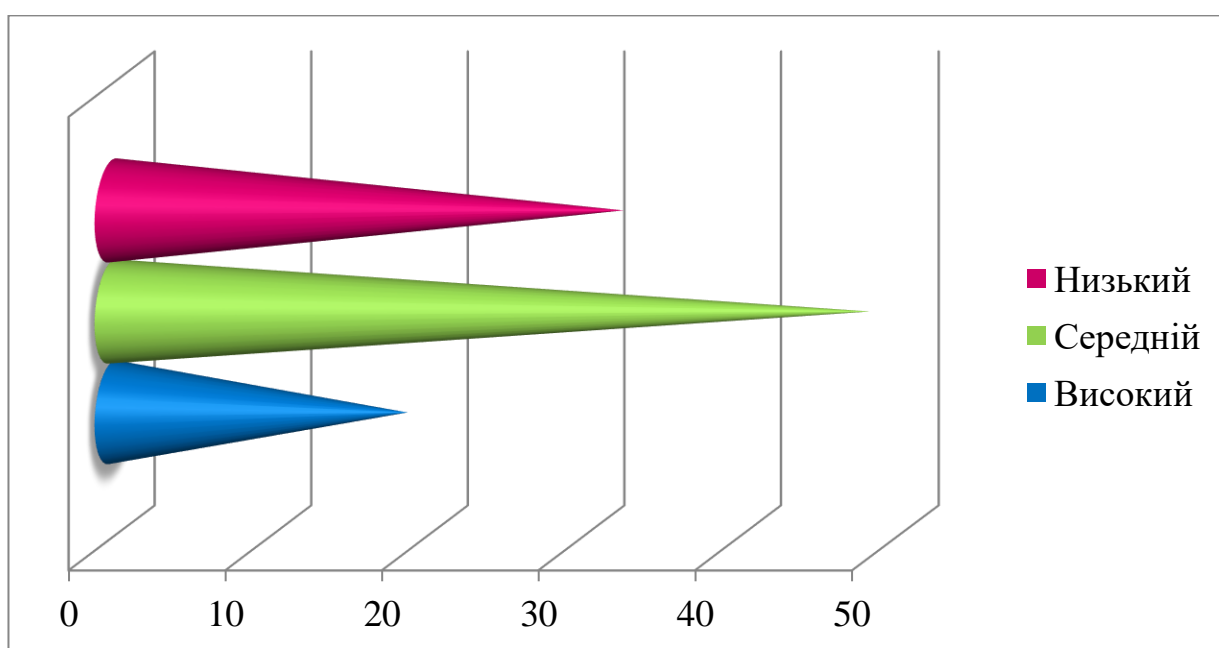

Рис. 2.3. Результати виявлення умінь слухати в учнів початкових класів

Під час дослідження було виявлено, що тільки 18,9% молодших школярів мають високий рівень уміння слухати, що характеризує вікові особливості, коли дітям в цьому віці властиво більше висловлюватися, говорити, повідомляти, ніж слухати оточуючих.

Також за результатами переважна більшість учнів (48,4%) демонструють середній рівень уміння слухати, що засвідчує необхідність вчитися під час спілкування краще слухати співрозмовників, проявляти

більше уваги до оточення. І більше третини 32,7% респондентів демонструють низький рівень сформованості вміння слухати інших у процесі спілкування.

Метою анкетування «Виявлення доброзичливості у спілкуванні» було визначення рівня прояву доброзичливості дітей під час спілкування та взаємодії, умінь встановлювати та підтримувати контакти з однолітками та незнайомим оточенням.

Результати анкетування учнів щодо виявлення у них прояву доброзичливості під час спілкування та взаємодії ілюструє рисунок 2.4.

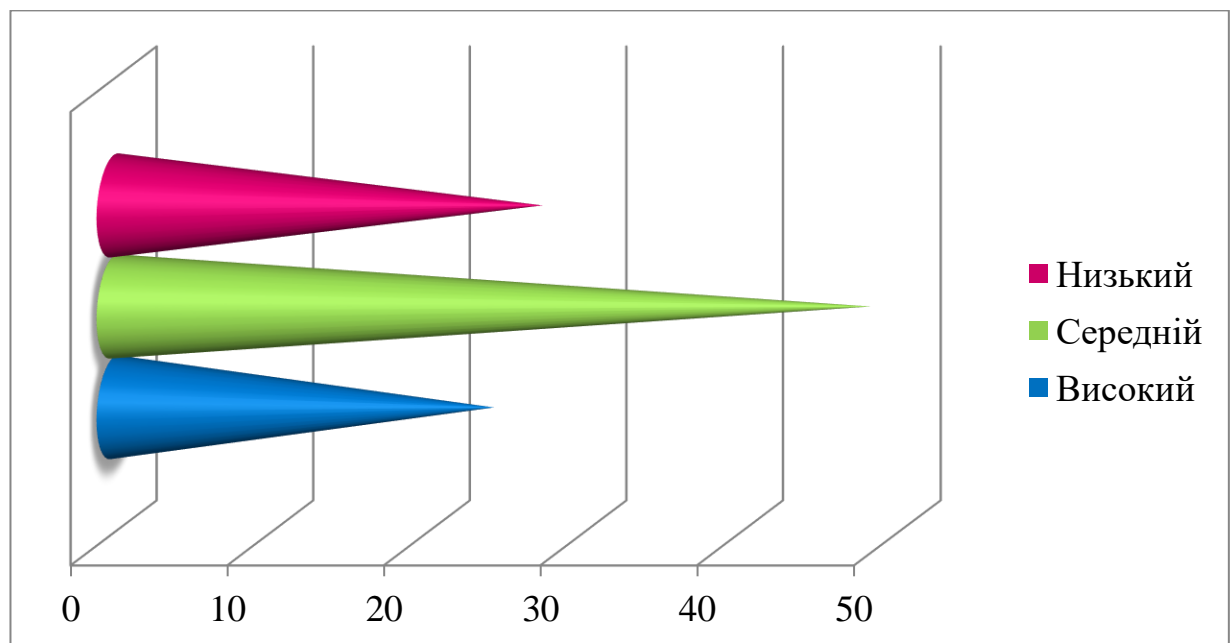

Рис. 2.4. Результати виявлення доброзичливого ставлення учнів початкових класів

Отож, кількісні результати анкетування засвідчили тільки 24,3% школярів з високим рівнем прояву доброзичливого ставлення, симпатії до інших, 48,3% учнів початкових класів володіють середнім рівнем прояву доброзичливого ставлення, можуть виявляти нетерпимість до оточення, і 27,4% респондентів мають низький рівень сформованого доброзичливого ставлення, наявна відсутність довірливих відносин у відношенні до інших.

Результати експериментального дослідження в кількісних даних про виявлення стану сформованості культури спілкування учнів початкових класів представлено на рисунку 2.5.

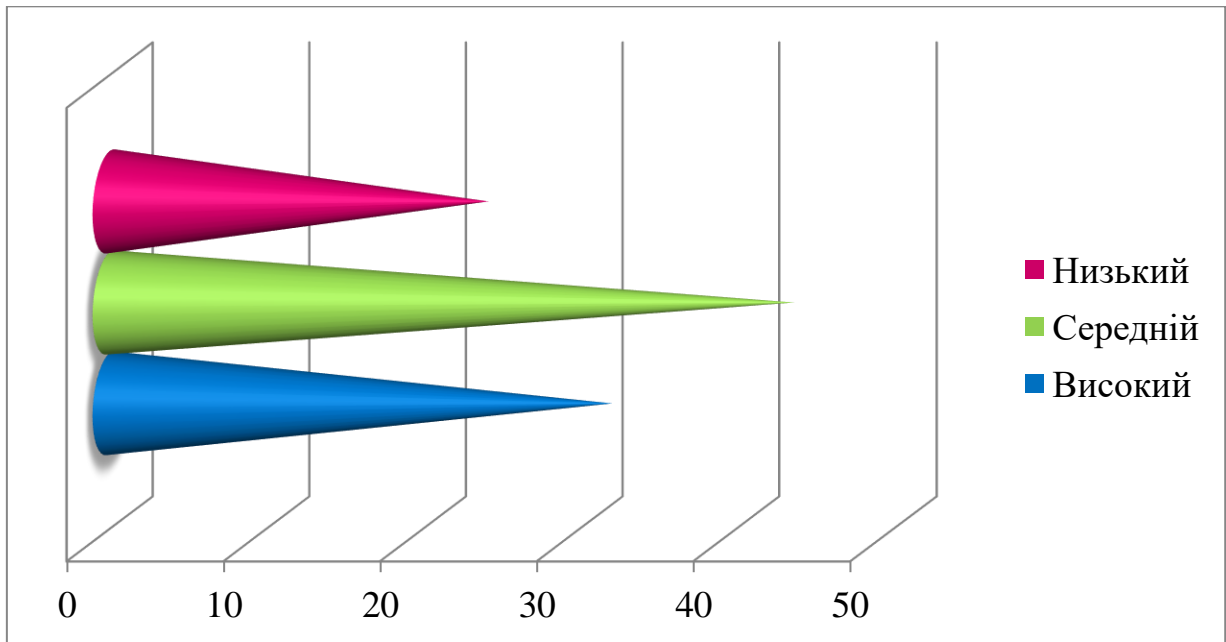

Рис. 2.5. Результати сформованості культури спілкування молодших школярів на констатувальному дослідженні

Узагальнені результати констатувального дослідження засвідчили, що 32,1% учнів початкових класів показали високий рівень сформованості культури спілкування. Однак, більшість молодших школярів володіють середнім (43,7%) і значна кількість респондентів низьким (24,2%) рівнями сформованості культури спілкування в освітньому процесі.

Відповідно, серед завдань педагога має бути розвиток високого рівня, з використанням відповідних форм, методів і засобів формування культури спілкування учнів. Від активізації педагогічної діяльності вчителя залежать подальші позитивні результати школярів.

Відзначимо, що за результатами констатувального етапу дослідження, прослідковуємо вікові особливості молодших школярів у сформованості культури спілкування. Зауважимо, що вчителям доцільно більше уваги

надавати врахуванню вікових та індивідуальних особливостей учнів для забезпечення цікавого та захоплюючого освітнього процесу, підтримки прагнення школярів до культури спілкування.

Оскільки незначна кількість дітей володіє високим рівнем сформованості вмінь слухати, зважаючи в цьому аспекті саме на їхні вікові характеристики. Враховуючи зазначене, необхідно створити сприятливі педагогічні умови формування культури спілкування учнів початкових класів для досягнення більш високого рівня.

Культура спілкування має здатність реалізовуватися через оволодіння досвідом спілкування, що містить складові: операційний і ціннісний досвід, досвід співробітництва, рефлексії, активізації.

Операційний і ціннісний досвід можуть реалізовуватися через оволодіння комунікативними вміннями, навичками та здібностями, і більшість дітей показали їхню достатню сформованість, а в подальшому вчитель повинен цей досвід збагачувати та вдосконалювати. За результатами дослідження досвіду співробітництва прослідковуємо, що більшість школярів мають середній рівень у виявленні доброзичливого ставлення під час спілкування. Необхідно реалізовувати наявні позитивні та ввічливі взаємини між учнями, які базуються емоційній взаємодії та взаємоповазі.

Таким чином, завдяки результатам тестування, опитування, анкетування у процесі констатувального експерименту, можемо прослідкувати за станом сформованості культури спілкування молодших школярів в освітньому процесі. Відповідно, результати дослідження демонструють значний потенціал в учнів до формування культури спілкування, оскільки значна кількість з них мають високий рівень сформованих комунікативних умінь, навичок і здібностей спілкуватися та взаємодіяти з оточенням.

2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі

Молодший шкільний вік сприяє виникненню нових психологічних умов для особистісного та комунікативного зростання школярів, початку подальшого перетворення міжособистісного спілкування учнів у вагому складову їхнього розвитку, що відзначається формуванням культури спілкування.

У процесі спілкування здійснюється залучення учнів до здобутого досвіду під час взаємодії, який базується на психологічних характеристиках культури спілкування. Розвиток цих властивостей відбувається у процесі становлення особистості під час навчальної діяльності мотивів, які базуються на формуванні етичних якостей і комунікативних вмінь і навичок.

У процесі формування культури спілкування важливим є оволодіння школярами вмінь і навичок культури спілкування, які прослідковуються в:

- доцільності використання правил і норм мовленнєвого етикету;
- умінні уважно слухати співрозмовників, робити паузи в мовленні, надавати можливість висловлюватися іншим, погоджувати власні висловлювання;
- умінні ввічливо, тактовно, доброзичливо висловлюватися;
- здатності висловити зауваження без образ (Т.Чмут, 1999).

Педагогічні умови визначаються як система факторів, за допомогою яких може підвищуватися ефективність освітнього процесу та є необхідними складовими у формуванні культури спілкування учнів початкових класів у цьому процесі.

Сприятливими педагогічними умовами формування культури спілкування учнів початкової школи в освітньому процесі є:

- урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів під час спілкування;
- суб'єкт-суб'єктна взаємодія, яка базується на ціннісному ставленні, взаємоповазі до співрозмовників, позитивних емоційних взаєминах;

- дотримання ввічливості, тактовності, правил і норм мовленнєвого етикету у спілкуванні;
- збагачення словникового запасу, його використання під час різних ситуацій спілкування та взаємодії.

Однією з зазначених умов є врахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів під час спілкування, серед яких вагомими є розвиток вибірковості уваги, образного мислення, уяви, осмислення отриманої інформації, орієнтування у висловлюваннях і оцінках поглядів дорослих тощо.

Важливою педагогічною умовою формування культури спілкування учнів початкових класів є суб'єкт-суб'єктна взаємодія, яка базується на ціннісному ставленні, взаємоповазі до співрозмовників, позитивних емоційних взаєминах. Ще більший педагогічний вплив на молодших школярів здійснюється на основі гуманістичних принципів, ціннісному сприйманні співрозмовників, а наявні непорозуміння повинні вирішуватися тільки за допомогою діалогу.

У спілкуванні необхідно базуватися на довірливих відносинах і позитивних взаєминах між учасниками взаємодії, які базуються на емоційних контактах і взаємоповазі. Досить складно досягти успішності в освітньому процесі без вказаних аспектів цієї умови, оскільки байдужість і негативні відносини відповідним чином впливають на психологічну ефективність виховних впливів.

В основі культури спілкування учнів початкових класів знаходиться ввічливість у взаєминах з оточенням, тактовне ставлення до співрозмовників.

К.Слесик виокремлює основні етапи формування культури спілкування та мовленнєвого етикету молодших школярів, які поступово розвиваються та взаємодоповнюються:

- становлення мовленнєвої значущості для учнів, здатність усвідомлювати потребу у процесі мовленнєвої самореалізації, створювати ситуації взаємодії для сприймання висловлювань як цінності;

- формування ціннісного відношення до висловлювань та мовлення оточуючих, визначення ціннісного значення правил, норм мовленнєвого етикету;
- накопичення знань і вмінь з мовленнєвого етикету, формування мовленнєвої компетентності;
- удосконалення та збагачення словника дітей, застосування словникового запасу під час спілкування, можливість самореалізуватися школярам у певних ситуаціях взаємодії;
- формування вмінь і навичок самовиховання та самоаналізу (К.Слесик, 2002).

Цілеспрямованість у роботі з формування вмінь і навичок культури спілкування учнів початкових класів, знання ними правил і норм мовленнєвого етикету має відбуватися на початковому етапі вивчення мови. На уроках навчання грамоти першокласниками повинен опановуватися досвід спілкування з учителем, однолітками та оточенням, з опорою на прослуханий чи прочитаний текст.

На зазначених уроках пропонується такий навчальний матеріал як книги для дітей за різними жанрами, згідно інтересів і уподобань учнів, враховуючи їхні вікові особливості. Важливим на таких уроках є створення вчителем таких ситуацій, які сприятимуть висловлюванню школярів, їхньому вмінню спілкуватися. Відповідно, можна застосовувати дидактичні та сюжетно-рольові ігри, в яких призначаються ролі для співрозмовників, наявне місце зустрічі, чітка мета бесіди.

У процесі розвитку усного діалогічного та монологічного мовлення школярів потрібно пропонувати роботу в парах і групах, тоді є можливість висловлюватися переважній більшості дітей під час взаємодії.

Звичайно, педагог звертає особливу увагу учнів на культуру спілкування, що базується на застосуванні формул і правил мовленнєвого етикету, прояву власних умінь спілкуватися, вислухати співрозмовників,

надати змогу висловлюватися іншим, під час критичних висловлювань не ображати співрозмовників.

Вагому роль у роботі з формування вмінь і навичок культури спілкування учнів початкових класів відіграють уроки розвитку зв'язного мовлення. Однією з тем таких уроків є «Ввічливі слова», де відбувається ознайомлення школярів з тематичною групою ввічливих слів. Зміст цих уроків сприяє засвоєнню на практиці формул ввічливості, найважливіших правил і норм спілкування, опанування усного та писемного мовлення.

При умові збагачення словникового запасу молодших школярів, його використання дітьми під час різних ситуацій спілкування та взаємодії потрібно враховувати особливості словникової роботи в навчальній діяльності:

- збагачення словникового запасу, включає засвоєння нових слів і їхніх значень, які були невідомими;
- уточнення словникового запасу, коли поглиблюється розуміння відомих слів, з'ясовуються певні ознаки у значенні синонімів, доборі антонімів, аналізується багатозначність слів;
- активізація словникового запасу у використанні значної кількості слів, виразів у мовленні школярів, складання слів у речення, засвоєння словосполучень і слів, доцільність їх застосування в певному тексті;
- вилучення слів, виразів нелітературної мови, які можуть вживатися учнями, своєчасність у виправленні мовленнєвих помилок, у наголосах і при вимовлянні слів (Н.Бабич, 2000).

Вагоме значення надається відтворенню мовленнєвих ситуацій, які підкріплюються наочною. Учням з опорою на власне сприймання певних предметних або сюжетних ілюстрацій, малюнків, картин, учителем пропонуються мовленнєві ситуації, які сприятимуть безпосереднім зв'язним висловлюванням дітей.

Підбір ілюстративного матеріалу для розвитку в учнів доброзичливого ставлення, позитивних емоцій і почуттів до оточення, довкілля, можна урізноманітнювати та він має враховувати вікові можливості молодших

школярів. Відповідно, наочність з предметними зображеннями відтворює опис оточуючих предметів, а сюжетні малюнки повинні передавати події динамічно та в русі.

Підсилює ефективність ситуації з формування культури спілкування учнів використання прийому конструювання, що складається з широкого набору мовленнєвих вправ над словами, виразами, реченнями, текстами переважно окреслюючи підготовчу функцію. Прикладом роботи над реченнями або прислів'ями може бути дидактична гра з виявлення власного обличчя. У грі пропонується зобразити овал, який схожий на обличчя людини, однак відсутні деталі обличчя, потрібно зібрати прислів'я з окремих слів, з визначенням головної думки, вказати особистісну рису людини, яка є цінною у суспільстві та поступово заповнити деталями овал.

У процесі спілкування молодших школярів з оточенням, виховний вплив учителя на їхні погляди, думки, їхнє сприймання навколишньої дійсності, визначається майбутнє становлення та розвиток учнів.

Відповідно, формування культури спілкування відбувається поетапно. Від початку формується цілісна особистісна оцінка школярів, потім на основі цієї оцінки створюються організаційні особливості взаємодії та спілкування вчителя з дитиною, у підсумку утворюється система взаємного обміну думками, враженнями та почуттями.

В.Сухомлинський основним засобом формування культури спілкування та мовлення відзначає літературні засоби, оскільки думки молодших школярів поєднуються з почуттями та переживаннями, а під час періодів емоційного натхнення та піднесення задуми стають особливо яскравими, відбувається глибше та інтенсивніше запам'ятовування в цей період. Невичерпним джерелом під час проведення різних мовленнєвих вправ з формування культури спілкування можуть бути емоційно насичені, самобутні народознавчі засоби.

Тому, при використанні літературної творчості з формування культури спілкування учнів початкових класів, можливе сприяння розвитку мовного

усвідомлення, що не допускає іншомовних елементів, вживання суржиків, формують у школярів правильні мовленнєві якості, логічність вимови (В.Сухомлинський, 1987, с. 35).

Доречними зразками для формування культури спілкування є прислів'я, опрацьовуючи які учні навчаються створювати власні висловлювання, розкривати причини та значення виразів. Тому, можливо у такій роботі пропонувати цікаві прислів'я, вислови, які характеризуватимуть певні вчинки та взаємини, способи поведінки, розглядатимуть різні варіанти мовленнєвих ситуацій. Зразки приказок, висловлювань, порівнянь у літературних джерелах сприяють у порівнянні думок, емоцій, почуттів, комунікативних дій і вчинків.

Учням пропонуються також діалоги з віршів, пісень, при вивченні яких застосовується різні мовленнєві знання, інтонації, невербальні засоби, опановуються правила та норми культури спілкування. Завдяки діалогам розуміється значення привітного звертання та відповіді на нього, навіть під час непривітної комунікативної ситуації не потрібно роздратовуватися, а краще виявляти тактовність і доброзичливість.

Серед засобів формування культури спілкування учнів початкових класів виокремлюються літературні джерела: казки, оповідання, легенди та ін.; вирази, слова, висловлювання видатних майстрів літератури; захоплюючі уривки, зразки пізнавальної навчальної літератури. В основі навчання важливими є взірці висловлювань і речення, які опираються на культурні ідеали.

Значно підсилюється мотиваційний аспект пізнавальної діяльності, оскільки тексти, які обираються для створення комунікативних і мовленнєвих ситуацій, побудови навчальних вправ, можуть поєднуватися з різними видами навчальної діяльності, що дозволяє найбільш чітко розкривати нахили, здібності, інтереси молодших школярів з використанням дидактичних ігор, спостережень, драматизації, дослідницької роботи.

Фактори, які підсилюють ефективність умов, та узгоджують загальні, специфічні та окремі аспекти базуються на:

- педагогічному супроводі та визначенні в цьому контексті важливих теоретичних положень про культуру особистості в суспільстві;
- особливостями навчальної пізнавальної діяльності та виховних впливів;
- вікових особливостях дітей молодшого шкільного віку.

Серед умов формування культури спілкування учнів учителю можна звернути увагу на такі:

- погодженість виховних впливів учителів в навчальній роботі та батьків при формуванні комунікативних умінь, навичок і якостей школярів;
- добровільність у виборі учнями видів навчальної діяльності та їхня відповідність потребам та інтересам (Т.Гончар, 2003, с. 43).

Відповідно, умова погодженості виховних впливів учителів в навчальній роботі та батьків при формуванні комунікативних умінь, навичок і якостей школярів пов'язується з культурою спілкування, прийнятою у суспільстві та можливістю уникнення негативних впливів.

При дотриманні цих особливостей можливе підвищення ефективності освітнього процесу, забезпечення емоційного психологічного комфорту, подолання можливих труднощів, суперечностей культурних вимог. Оскільки, в конкретних умовах спілкування можливе блокування або утруднення одних видів і форм спілкування, а заохочення інших.

Молодші школярі прагнуть відповідати певним прийнятим культурним правилам, нормам і зразкам, дотримуватися яких потрібно в суспільстві та які є засобами самоствердження та самовдосконалення, визначаються взаємопов'язаними складовими забезпечення культури спілкування та взаємодії в суспільстві як певної комунікативної здібності, можливості реалізувати комунікативні вміння та навички у важливих для учнів комунікативних ситуаціях (О.Корніяка, 2006).

Звичайно, дотримання педагогічних умов необхідне для окреслення освітньої мети, забезпечення ефективного процесу для формування та вдосконалення певних комунікативних умінь і навичок у спілкуванні,

створення комфортного освітнього середовища у процесі взаємодії, прагнення для подальшої реалізації в умовах життєдіяльності.

У практиці освітнього процесу відзначається, що різні структурні складові культури спілкування як правила та норми спілкування, формули мовленнєвого етикету, комунікативні вміння та навички мають можливість усвідомлюватися, осмислюватися та реалізовуватися у навчальній комунікативній діяльності, створених виховних ситуаціях, в яких вони характеризуються ціннісним значенням, або можуть не мати відповідного прояву в мовленнєвих ситуаціях у навчанні чи поза навчальній діяльності, заборонятися, не схвалюватися, неправильно пояснюватися.

Дотримання умови добровільності у виборі учнями видів навчальної діяльності та їхня відповідність потребам та інтересам базується на розумінні процесу виховання як певної діяльності, метою якої є прагнення до самовиховання особистості.

Заохочувати учнів до самовиховання та самоорганізації з культури спілкування необхідно з метою передбачення в освітньому процесі активної діяльності дітей та взаємодії школярів один з одним з передаванням відповідних цінностей. Важливо орієнтувати учнів на творчість у навчальній діяльності, яка може забезпечити емоційну насиченість та захоплення освітнім процесом, зацікавленість та інтерес до навчання і здатність самореалізуватися.

Вагома роль у формуванні культури спілкування належить співпраці вчителя з батьками, які повинні бути активними у взаємодії з педагогом, тому що є фахівцями в різних галузях, володіють цікавою інформацією, демонструють широке коло особистих інтересів, різнопланові захоплення. Серед завдань вчителя відзначаються вивчення можливостей, захоплень, здібностей, талантів у батьків, для успішного залучення їх до формування культури спілкування в їхніх дітей.

При потребі вчитель має надавати допомогу батькам з розширення та вдосконалення їхніх знань з формування культури спілкування, проводити

бесіди, індивідуальні консультації, батьківські збори. У цьому аспекті доцільно розробити:

- повідомлення-поради «Культура спілкування в нашій сім'ї»;
- програма факультативних занять «Приємна радість від спілкування»;
- уроки-дискусії «Ввічливість і тактовність», години спілкування «Спілкуйся так, щоб тебе поважали та розуміли»;
- дидактичні ігри для учнів «Чарівні слова», «Ввічливо розмовляємо по телефону», «Йдемо в гості»;
- конкурс-вікторина ввічливості, гра-подорож до країни або школи Ввічливості;
- бесіди на теми «Культура спілкування дітей», бесіда-гра «Магічні привітання»;
- пам'ятки з правилами культури спілкування для батьків (див. Додаток Д).

Отож, створюючи сприятливі педагогічні умови, здійснюючи вибір відповідних форм, методів і засобів формування культури спілкування важливим є врахування таких вікових особливостей молодших школярів як образне мислення, вибіркова увага, розвинена уява, некритичність у засвоєнні інформації, орієнтування у висловлюваннях та оцінних судженнях на думки інших тощо.

2.3. Методичний інструментарій з формування культури спілкування молодших школярів

Для ефективного результату у досягненні молодшими школярами високого рівня оволодіння культурою спілкування потрібно визначити відповідний методичний інструментарій, що базується на правильному виборі методів, засобів і форм освітньої діяльності.

В. Омеляненко відзначає: «методи виховання та навчання – це оптимальні підходи до ефективного розв’язання тих освітніх завдань, які визначаються метою освіти» (В. Омеляненко, 2008, с. 110).

У процесі формування культури спілкування доцільно використовувати такі методи та засоби:

– дидактичні ігри, сюжетно-рольові ігри, розігрування діалогів, інсценізація казок, оповідань, усний опис ілюстрацій, малюнків, картин, робота зі словниками, відновлення речень і висловлювань тощо;

– інтерактивні методи і технології «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Асоціативний куш», «Порушена послідовність» та ін.

Для розвитку письмових умінь і навичок висловлюватися використовують: написання привітань, оголошень, запрошень; листування з друзями та рідними; складання певних пам’яток з правилами культури спілкування.

Діалог називають однією з основних форм мовленнєвої та комунікативної діяльності. Важливою складовою комунікативної компетентності учнів початкових класів є культура діалогічного мовлення, яка базується на збагаченні словникового запасу школярів формулами мовленнєвого етикету, образними висловами, синонімами, антонімами, прислів’ями та приказками, а також оволодіння вміннями застосовувати здобуті знання у практичній діяльності.

Серед тем для створення та проведення діалогів виокремлюються комунікативні ситуації, які є близькими для оволодіння школярами певним життєвим досвідом «Ми йдемо в гості», «На прогулянці», «Телефонна розмова» та ін. Поступово теми для ведення діалогів повинні ускладнюватися, в них можуть бути наявні елементи уявлення та фантазування.

Етапи роботи над побудовою діалогів такі:

– проведення та відтворення діалогів з прослуханих або прочитаних текстів;

– створення діалогів за сюжетними ілюстраціями, картинами, малюнками, словесно описаними ситуаціями, з використанням допоміжного матеріалу та дотриманням правил і норм культури спілкування.

Результативність діалогу здійснюється при досягненні мети усіма учасниками спілкування, коли висловлюється та вислуховується кожен, без особистих образ.

Під час формування діалогічного мовлення школярів вагому роль відіграє вивчення формул мовленнєвого етикету, якими є слова ввічливості, які потрібно вживати у процесі привітань, прощань, прохань та ін. Завданням учнів є опанування найважливішими формулами мовленнєвого етикету та доречність їх використання у власному мовленні та спілкуванні.

У процесі розвитку усного монологічного мовлення учнів початкових класів здійснюється вироблення вмінь і навичок культури спілкування. Спрямованість монологічного мовлення відбувається на багатьох слухачів, відповідно доповідач враховує певні особливості та ситуації проведення монологів, для розуміння слухачам.

Розвиток монологічного мовлення відбувається завдяки переказуванню прослуханого чи прочитаного твору, при створенні власних висловлювань на основі побаченого в довкіллі. Монологічне мовлення характеризується певними ознаками як точність, правильність, логічність, змістовність, виразність мовлення тощо, використанням різноманітних засобів мовлення та спілкування.

Формуванню морально-етичних умінь і навичок учнів, створенню комфортної позитивної атмосфери на уроках і у спілкуванні сприяють ігри «Мені подобається дружити», «Я доброзичливий», «Я ввічливий», «Врятуйте наших друзів», «Моє приємне дозвілля», «Мій котик».

Для створення емоційного налаштування молодших школярів та зацікавленість роботою на уроках можна пропонувати вправи «Повітряна кулька», «Австралійський дощ», «Добра тваринка», «Сонячний зайчик», хвилинки привітань тощо, які можуть згуртувати єдиний колектив, навчитися

працювати разом. Відповідно, здійснюється формування позитивного відношення до особистості дитини, дійсності, виховання відповідальності, проявляється толерантність і прагнення взаємодіяти, змінюється самооцінка власного спілкування та поведінки.

У сучасній початковій освіті невід'ємною складовою особистісно орієнтованого навчання є ранкові зустрічі, який зручно застосовувати як структурний елемент на уроках, метою яких є створення сприятливої атмосфери з опорою на взаємоповагу та доброзичливе відношення між учнями, розвиток комунікативних умінь і навичок для ефективного процесу спілкування. Серед орієнтовних тем ранкових зустрічей доцільно запропонувати «Секрети мистецтва спілкування», «Абетка мовленнєвого етикету», «Ми ввічливі та чемні», «У гостях у ввічливості» та ін.

Досить важливими для зацікавлення школярів є нестандартні форми діяльності, які сприятимуть відчуттю розуміння, підтримку, емоційне ставлення вчителя та однолітків.

У процесі розвитку комунікативної та мовленнєвої компетентності учнів в освітньому процесі потрібно урізноманітнювати форми організації та проведення навчальної діяльності. Перевага у таких випадках надається створенню сприятливих мовленнєвих ситуацій, в яких школярі можуть висловлюватися, проявляти власні здібності у процесі комунікативної діяльності.

Дійсно ефективним з окреслених особливостей є інтерактивне навчання. Під час організації інтерактивного навчання передбачається моделювання комунікативних і мовленнєвих ситуацій, застосування дидактичних, сюжетно-рольових ігор, які сприятимуть формуванню культури спілкування, осмисленню цінності процесу спілкування, створенню сприятливою комфортної атмосфери спілкування та взаємодії.

Добір і використання різноманітних методів, прийомів, форм і засобів навчання потрібно підпорядковувати метою та змістом навчальної діяльності.

Формування культури спілкування учнів початкових класів не обмежені тільки вивченням навчальних предметів, необхідно здійснювати при розробці змісту вибіркового предметів «Вчимося спілкуватися», «Сходінками ввічливого спілкування», «Риторика» та ін.

Основна мета цих предметів визначається у забезпеченні особистісного формування молодших школярів, які мають оволодіти певними поняттями мовленнєвої інформації для орієнтації в мовленнєвих ситуаціях, уміти створювати свої висловлювання, зберігати мовленнєві традиції.

Опанування навчального матеріалу при проведенні вибіркового навчальних предметів відбувається з метою:

- навчання ввічливого ставлення до співрозмовників, розуміння та цінування думок і поглядів оточуючих;
- навчання доречно та логічно застосовувати слова, висловлювання, поважного ставлення до них;
- формування умінь і навичок використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування;
- створення основ для усвідомленого творчого відношення до ситуацій спілкування.

Важливе значення у формуванні культури спілкування учнів відіграє власне культура спілкування та мовлення вчителя, оскільки мовлення педагога є зразком для школярів та інструментом його педагогічної діяльності. У мовленні вчителя відзначається правильність, виразність, багатство, змістовність, різноманітність словниковим запасом, логічність, чіткість тощо.

При аналізі мовлення вчителя доцільно використовувати поняття комунікативної поведінки, коли сприймається його висловлювання, добір невербальних засобів спілкування, яке смислове значення його слів, яка відповідна реакція має бути в учнів.

Створення неповторної сприятливої атмосфери спілкування для вчителя та школярів відбувається у шкільному житті, під час уроків, на перервах, у позаурочній і позакласній діяльності. Тому вчителю треба зважати, що по

завершенню спілкування, учні запам'ятовують цікаву пізнавальну інформацію та умови, при яких відбувалося спілкування та взаємодія (О.Савченко, 2009).

Стиль спілкування та взаємодії вчителя з учнями має базуватися на толерантних взаєминах, а прояви комунікативної поведінки спрямовуються на встановлення особистісних контактів, уникнення негативних вражень і реакцій, створення комунікативних ситуацій позитивних емоцій.

Підвищити рівень емоційного стану школярів можливо при створенні сприятливих умов, під час яких засвоєння правил і норм культури спілкування повинні бути сталою нормою культури поведінки, для цього варто застосовувати дидактичні ігри «Чарівні слова», «Ромашка», «Свято компліментів», «Промінчики ввічливості», «Посмішки друзям», «Конкурс ввічливих слів» тощо.

Серед ефективних форм з культури спілкування у класному колективі доцільно пропонувати «Скриньку побажань», операцію «Ввічливі слова», свято «Слова-дарунки для друзів» та ін.

Для навчання учнів ввічливо спілкуватися з дорослими та однолітками, демонстрації переваги тактовності, доброзичливості над байдужим ставленням, формування умінь і навичок культури поведінки, виховання ввічливості, чемності тощо доцільно пропонувати дітям участь в різноманітних позаурочних виховних заходах. Зокрема, в годинах спілкування «Абетка ввічливості», «Що означає культурно спілкуватися?», «Я поважаю своїх друзів», «Як чемно поводитися» та ін., уроках культурної поведінки «Чарівні ввічливі слова», «Умій говорити та слухати», «Потрібно піклуватися про інших», «День народження друзів», виховних заняттях «Ввічливі слова гріють серця», «Намагаємося бути ввічливими», «Від посмішок стає тепліше» та ін. (див. Додаток Е).

У процесі створення атмосфери взаємодії та співпраці, застосування активних прийомів і методів навчання під час уроків і в позанавчальний час, відповідальне ставлення до культури спілкування молодших школярів

сприяють виокремленню передумов для успішного виконання завдань освітнього процесу щодо формування культури спілкування учнів.

В. Ягупов виокремлює такі групи методів, які здійснюють безпосередній освітній вплив, опосередкований освітній вплив та самовиховання (В. Ягупов, 2002).

З позиції формування культури спілкування учнів початкових класів виокремлюються методи безпосереднього освітнього впливу, які становлять основу цієї групи: приклад, переконання, вправи, заохочення. Звичайно вагома роль в оперуванні цими методами належить вчителю, тому що саме він є взірцем культури спілкування для учнів.

Також у цій групі ефективно оволодіння школярами культурою спілкування залежить від специфіки взаємин між учителем і учнями, від їхніх поглядів, прагнень, переконань, життєвого досвіду, психологічної атмосфери під час взаємодії, емоційного стану учасників процесу спілкування, оточення, світоглядних цінностей, загальної культури та ін.

При виявленні недоліків у цій групі доцільним є одночасне використання методів опосередкованого освітнього впливу. Оскільки освітній процес здійснюється в певному соціальному середовищі, коли на учнів впливають створені умови:

- суспільного характеру, серед яких виокремлюється шкільний колектив, навчальна діяльність;
- матеріальне забезпечення, яке окреслюється матеріально-технічними умовами освітнього процесу, можливостями для відпочинку.

Від початку навчання в школі відбувається перебування дітей у новому соціальному середовищі, відповідно, така провідна діяльність як ігрова також відіграє важливу роль при формуванні культури спілкування учнів початкових класів. Ефективні зазначені методи будуть при застосуванні різних складових елементів навчального середовища як сукупність освітніх факторів впливу на школярів.

Навчальна діяльність учнів повинна здійснювати позитивний вплив на формування їхньої культури спілкування, в ній відбувається ознайомлення з правилами та нормами мовленнєвого етикету, формування вмінь і навичок культури спілкування та поведінки, виконання основних правил взаємодії в колективі.

Основна мета освітнього процесу полягає у поступовому спрямуванні молодших школярів на процес самовиховання. У цих випадках необхідним є підтримувати прагнення в дітей самостійно формувати культуру спілкування. Однак, досить складно впроваджувати ці методи, зважаючи на вікові особливості молодших школярів, оскільки всі психічні процеси учнів тільки розпочинають у цей віковий період розвивати довільний характер дій (Т.Мальцева, 2012, с.40).

Н. Кудикіна відзначає, що такі особливості визначають ефективність методів формування культури спілкування молодших школярів, провідними серед яких вказує ігрову, розважальну, дозвілєву діяльність та діяльність за інтересами.

Під час здійснення ігрової, розважальної діяльності, занять за інтересами та дозвілєвої діяльності в учнів початкових класів розвиваються ціннісні орієнтації, уміння, навички спілкування та поведінки, які прийняті в суспільстві, формується культура спілкування, що є необхідною для постійного виховного впливу та вирішення труднощів під час взаємодії молодших школярів з оточенням (Н. Кудикіна, 2003, с. 228).

Метою розважальної діяльності є можливість для молодших школярів з виконанням свідомо здійснюваної розважальної діяльності змістовно та ґрунтовно пізнавати дійсність, розвивати власні пізнавальні інтереси, творчі здібності, формувати вміння та навички культури спілкування, виховувати комунікативну активність і спрямованість під час взаємодії.

У процесі діяльності за інтересами функціонують предметні гуртки, клуби, студії, секції, які поєднують вирішення навчальних і розвивальних завдань.

Допоміжними формами розвитку учнів є різноманітні конференції, участь у виставках тощо. Активізація самостійності молодших школярів в оцінних судженнях, задумах відбувається завдяки участі у вікторинах, конкурсах, зустрічах, змаганнях, інсценізаціях тощо.

Молодші школярі, які об'єднані спільними інтересами, спрямовуються на розвиток власних творчих здібностей, відповідно одночасно відбувається формування культури спілкування.

Відзначаються основні форми дозвіллевої діяльності, зокрема гуртки, студії, клуби, факультативні заняття, творчі об'єднання, секції. В ролі допоміжних форм застосовуються екскурсії, конкурси, клубні об'єднання, змагання, фестивалі, олімпіади, свята, зустрічі тощо.

Метою дозвіллевої діяльності учнів початкових класів є сприяння формуванню культури спілкування, оскільки під час організації та проведення спільного дозвілля з однолітками та дорослими школярі навчаються правильно та змістовно будувати відносини, намагаються долати труднощі у ситуаціях взаємодії.

Ігри є основною діяльністю для молодших школярів, завдяки ним здійснюються значні особистісні зміни, розвиваються здібності та якості, які сприяють подальшому розвитку та вдосконаленню учнів.

Ігри виокремлюються як своєрідна умова осмислення учнями особливостей відносин у спілкуванні, що окреслює необхідність усвідомлювати наявні у процесі гри різні відносини, відповідно відносини школярів до навколишніх предметів і відносини між дійовими персонажами.

Сюжети ігор мають містити інформацію, яка сприятиме введенню учнів у сферу правил і норм культури спілкування та поведінки. Варіанти сюжету ігор окреслюють ґрунтовніше проникнення молодших школярів в осмислення культури спілкування та особистісного розвитку культури учнів початкових класів.

Відповідно, у змісті гри виявляється значущі фактори для формування культури спілкування учнів.

Серед специфіки ігрової навчальної діяльності виокремлюється поетапність:

- введення школярів у тему та мету гри, ознайомлення з ігровими правилами, огляд гри в загальному перебігу;
- визначення ігрового сценарію та продумування ігрових навчальних завдань, певних ролей, шляхів вирішення ігрових дій;
- власне проведення ігрових завдань;
- підведення підсумків і обговорення результатів.

Найбільш важливими чинниками проведення ігор як складових освітнього процесу виокремлюється: призначення змісту гри, специфіка здійснення комунікації, самореалізація учнів в ігровій діяльності, комунікативний характер ігор (Н.Кудикіна, 2003).

Досить ефективним у процесі формування культури спілкування учнів початкових класів є використання дидактичних, сюжетно-рольових, комунікативних ігор. Метою сюжетно-рольових ігор є визначення певного відношення до конкретних ситуацій, набуття життєвого досвіду в ігрових діях, здійснення навчальної діяльності через емоції, почуття та досвід у грі. Формування культури спілкування в іграх здійснюється через обігрування ігрових ситуацій спілкування та взаємодії.

Ефективними іграми для молодших школярів є обігрування мовленнєвих ситуацій за певними ролями як сюжетно-рольова гра, інсценізація, драматизація. В таких іграх імітуються реальні події, призначаються певні ролі учасникам, надаються можливості для виконання дій як в реальному оточенні (М.Макарова, 2008, с. 13).

Під час проведення сюжетно-рольових ігор їхня організація відбувається поетапно та має підготовку та планування діяльності, здійснення підготовки та тренування самих школярів, зміна різних видів ігрової навчальної діяльності, проведення ігор в сприятливій атмосфері, у підсумковій частині гри здійснення ґрунтовного аналізу здобутих знань і навичок, продумування комфортного виходу учнів з відповідних ролей.

Серед ефективних засобів формування культури спілкування, розвитку комунікативних умінь, навичок і здібностей виокремлюються комунікативні ігри. Ефективність спрямованості під час взаємодії комунікативних ігор здійснюється в сприятливих умовах спілкування, від школярів потрібно розв'язати ігрове навчальне завдання, метою якого є набуття особистісного значення для дітей (О.Корніяка, 2006).

Учитель при вирішенні завдання формування культури спілкування, повинен продумувати та будувати ігри так, щоб була здійснена мовленнєва та комунікативна взаємодія молодших школярів.

Особливостями комунікативних ігор у порівнянні з тренувальними вправами, спрямованими на певні вправляння, у комунікативних іграх зосереджується увага учасників на словесному змісті та забезпечується формування мовленнєвих умінь і навичок.

Прагнення школярів до спілкування та взаємодії може реалізовуватися через створення вчителем певних комунікативних і мовленнєвих ситуацій, які мають структуру та складаються зі вступу до ситуації спілкування, підтримування розмови, емоційні реакції на співрозмовників, висловлювання власних поглядів і думок, підсумок розмови, що окреслюють одну, домінуючу тему бесіди.

Мовленнєві ігри у спілкуванні володіють високим ступенем унаочнення та мають можливості створення та діалогів у реальних ситуаціях під час взаємодії, розвитку культури діалогічного мовлення.

Цілеспрямований характер навчальних ігор передбачає у процесі спілкування застосування здобутих знань, умінь і навичок, маючи на меті їх , активізацію, розвиток і закріплення.

Комунікативні ігри в методичному аспекті в своїй основі містять навчальні завдання, які окреслюють певні завдання: словесні, тобто діалогічне мовлення, комунікативні в обміні навчальною інформацією у спілкуванні та діяльнісні, або операційні, невербальні, при виконанні яких відбувається досягнення певного результату зі здобуття потрібної навчальної інформації,

вирішується конкретна проблема, створюється спільний план ігрових дій та ін. (О.Корніяка, 2000, с. 19).

У сутності ділових комунікативних ігор прослідковується перехідний етап між освітнім процесом і навколишньою дійсністю, середовищем спілкування. У ділових іграх не виокремлюються обмеження тільки діловим спілкуванням, вони містять елементи міжособистісного спілкування.

Комфортний мотиваційний настрій учнів можливо створити, коли відбувається вмале керування процесом проведення ігрових мовленнєвих і комунікативних ситуацій, під час яких визначаються мотиви діалогічного чи монологічного мовлення дітей, розвиваються пізнавальні інтереси, потреби та можливості самостійно висловлювати власні думки та погляди.

Звичайно, ігри є тим видом діяльності, який дозволяє учням навчитися спілкуванню, набутти початкових умінь і навичок поведінки серед однокласників, пізнати різноманітні об'єкти довкілля. Завдяки іграм школярі мають можливість успішно здобути відповідні знання з культури спілкування, опанувати культурою мовлення як засобом організації та здійснення спільної навчальної діяльності, планувати власні комунікативні дії.

Мовленнєві ігри сприяють слуханню та сприйманню висловлювань співрозмовників, відповідної емоційної реакції на ці висловлювання., зокрема можна пропонувати учням сюжетно-рольові ігри «На прогулянці», «Ми в школі», «У магазині» та ін.

Стимулюють розвиток зв'язного мовлення, культуру спілкування учнів початкових класів дидактичні ігри, специфіка методики проведення дидактичних ігор базується на ґрунтовній підготовчій роботі над змістом гри та мовленнєвою побудовою висловлювань.

Ігрові завдання здійснюються у процесі гри або ігрової ситуації, через які школярі зацікавлюються грою, опановують нові знання та способи комунікативних дій. Потрібно здійснювати комунікативне спрямування на самостійні висловлювання, коли під час гри учасники розуміють думки один

одного, з розповіді можуть уявити описувані події, відчують відношення до висловлювань.

Висновки до розділу 2

За результатами констатувального етапу дослідження, прослідковуємо вікові особливості молодших школярів у сформованості культури спілкування. Зауважимо, що вчителям доцільно більше уваги надавати врахуванню вікових та індивідуальних особливостей учнів для забезпечення цікавого та захоплюючого освітнього процесу, підтримки прагнення школярів до культури спілкування.

Серед завдань педагога має бути розвиток високого рівня, з використанням відповідних форм, методів і засобів формування культури спілкування учнів. Від активізації педагогічної діяльності вчителя залежать подальші позитивні результати школярів.

Сприятливими педагогічними умовами формування культури спілкування учнів початкової школи в освітньому процесі є:

- урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів під час спілкування;
- суб'єкт-суб'єктна взаємодія, яка базується на ціннісному ставленні, взаємоповазі до співрозмовників, позитивних емоційних взаєминах;
- дотримання ввічливості, тактовності, правил і норм мовленнєвого етикету у спілкуванні;
- збагачення словникового запасу, його використання під час різних ситуацій спілкування та взаємодії.

Вагома роль у формуванні культури спілкування належить розширенню та збагаченню словникового запасу молодших школярів, дотриманню правил і норм культури спілкування та поведінки.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблеми формування культури спілкування учнів в освітньому процесі початкової школи дозволяє зробити такі висновки.

1. Проаналізовано наукові джерела з окресленої проблеми дослідження та виокремлено, що культура спілкування включається в систему передачі форм загальної культури особистості та суспільного досвіду за допомогою діалогічного мовлення та взаємодії.

Поняття культури спілкування розкривається у співвідношенні до таких понять як спілкування у визначенні персоніфікованої, особистісної форми діяльності та комунікація, яка є двостороннім процесом обміну певною інформацією, що призводить до взаєморозуміння.

Культура спілкування є універсальною якістю особистості, її формування відбувається в освітньому процесі та позакласній діяльності. Учні початкових класів повинні вміти підтримувати діалог з вчителем та однолітками, під час якого є можливості спільно вирішувати комунікативні завдання у спілкуванні.

2. Розкрито, що процес формування культури спілкування учнів початкових класів здійснюється в залежності від вікових особливостей школярів. Суть культури спілкування базується на мовленнєвій, пізнавальній, емоційній, мисленнєвій, вольовій і мотиваційній сферах психіки особистості.

Діти молодшого шкільного віку потрапляють у нові соціальні умови, що спричиняє зміни в їхньому подальшому розвитку, зокрема і в комунікативному. Передумовою для формування культури спілкування молодших школярів є розвиток потреб і мотивів, а позитивне ставлення учнів до мовлення та прагнення спілкуватися знаходиться в основі різноманітних інтересів, їхньої емоційності, чутливості та допитливості.

3. Розкрито специфіку освітнього процесу, який організовується вчителем. Значущим є процес виховання як один з головних компонентів освітнього процесу, досить складне соціальне явище, що спрямовується на

розвиток у молодших школярів особистісних рис, світогляду, опираючись на свідомість і самосвідомість, розумовий, інтелектуальний, моральний, фізичний, естетичний напрями виховання.

На констатувальному експерименті результати демонструють значний потенціал в учнів до формування культури спілкування, оскільки третина з них мають високий рівень сформованих комунікативних умінь, навичок і здібностей спілкуватися та взаємодіяти з оточенням.

4. Обґрунтовано, що сприятливими педагогічними умовами формування культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі є:

- урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів під час спілкування;
- суб'єкт-суб'єктна взаємодія, яка базується на ціннісному ставленні, взаємоповазі до співрозмовників, позитивних емоційних взаєминах;
- дотримання ввічливості, тактовності, правил і норм мовленнєвого етикету у спілкуванні;
- збагачення словникового запасу, його використання під час різних ситуацій спілкування та взаємодії.

Педагогічні умови визначаються як система факторів, за допомогою яких може підвищуватися ефективність освітнього процесу та є необхідними складовими у формуванні культури спілкування учнів початкових класів у цьому процесі.

Успішність формування культури спілкування відбуватиметься у чіткому виборі та поєднанні основних методів освітнього процесу, які стимулюватимуть молодших школярів усвідомлювати необхідність в опануванні вміннями та навичками культури спілкування, формувати позитивну мотивацію до навчальної діяльності, здійснюючи аналіз різних життєвих ситуацій, вирішувати проблемні ситуації під час спілкування тощо. Виокремлюються розповіді, бесіди, повідомлення та інформування про суть і вербальні та невербальні засоби спілкування. У процесі взаємодії молодших школярів пропонуються ігри, дискусії, робота в групах і парах, проектна

діяльність та ін. Аналіз сформованих умінь і навичок з культури спілкування здійснюється завдяки проведенню, крім уроків, виховних заходів, конкурсів, свят, вікторин, годин спілкування, тренінгів, співпраці з батьками тощо.

Вчителю доцільно збагачувати та вдосконалювати власний методичний досвід, урізноманітнювати форми та методи роботи з формування культури спілкування учнів, і, звісно, самому педагогу бути прикладом культури спілкування. Важливим напрямом в освітньому процесі є спрямовування учнів початкових класів на самовиховання та необхідність підтримувати бажання до самостійного формування культури спілкування. Перспективним напрямком у дослідженні є поглиблення співпраці вчителя та оточення дітей у процесі формування культури спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович, С.Д. (2013). Мовленнєва комунікація: підручник. К.: Вид. дім Д.Бураго, 460.
2. Абрамович, С. Д. (1995). Риторика: навч. посібник. Чернівці: Рута, Ч.1. 170.
3. Андреева, Г.М. (1988). Социальная психология. М., 432.
4. Арцишевська, І. П., Арцишевський, Р. А. (1997). Світ, людина, суспільство: хрестоматія. К., 400.
5. Бабич, Н.Д. (2000). Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови. Чернівці: Рута, 174.
6. Бабич Н. Д. (1990). Основи культури мовлення: підручник. Львів: Світ, 232.
7. Бадер, В.І., Васирина, С.В. (1991). Редагування як засіб розвитку мовлення. *Початкова школа*, 8, 24-27.
8. Балл Г. О. (1996). Психологічні аспекти гуманізації освіти: книга для вчителя. К.: Вища школа, 128.
9. Бернс, Р. (2001). Развитие Я-концепции и воспитание. М.
10. Бех, І. Д. (1998). Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 204.
11. Богдан, С.К. (1989). Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 476.
12. Буєва, Л.П. (1988). Социальная среда и сознание личности. М., 412.
13. Войтко, В. І. (1992). Психологічний словник. К.: Вища школа, 215.
14. Головин, Б.Н. (1999). Основы культуры речи. М.: Высш. школа, 320.
15. Гончар, Т.І. (2003). Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати*, 5, 42-44.
16. Горєєва, В.М. (1983). Виховання культури поведінки школярів. К.: Знання, 48.

17. Горностай, П.П., Титаренко, Т.М. (2001). Психологія особистості: словник-довідник. К.: Рута, 320.
18. Давыдов, В. В. (1981). Мир детства: младший школьник. М.
19. Даниленко, О.И. (1989). Культура общения и её воспитание. Учеб. пособие. Л.: ЛГИК, 102.
20. Заброцький, М. М. (2002). Вікова психологія: навчальний посібник. К.: МАУП, 104.
21. Заброцький, М.М. (2005). Комунікативна компетентність учителя як вияв його педагогічної позиції. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. К.: Главник, Вип. 26. Т.2. 85–89.
22. Зязюн, І.А. (2000). Педагогіка добра: ідеали та реалії. К., 325.
23. Карпенчук, С.Г. (1997). Теорія і методика виховання: навч. посібник. К.: Вища шк., 304.
24. Клименко, В.В. (2001). Механізм творчості: чи можна його розвивати: Науково-популярне видання. К.: Шкільний світ, 96.
25. Клименко, В.В. (2003). Функції психічного і фізіологічного в онтогенезі учня. *Актуальні проблеми сучасної української психології*. К.: Нора-Друк. Вип.23. 123–136.
26. Корніяка, О.М. (1998). До питання про особистісну обдарованість і культуру спілкування. *Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції*. К., 350–353.
27. Корніяка, О.М. (1997). Конфліктність у навчально-виховному процесі і культура спілкування. *Конфлікти в педагогічних системах. Зб. праць*. Вінниця: ВДГУ, 139–141.
28. Корніяка, О.М. (2000). Мовленнєвий розвиток школярів з різною сформованістю комунікативної культури. *Педагогіка і психологія*, 4, 14–21.
29. Корніяка, О.М. (2001). Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів. *Психологія: Збірник наукових праць*. К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Вип. 12. 316–322.

30. Корніяка, О.М. (1996). Особистісна культура спілкування як важливий чинник ефективності учіння. *Українська психологія: сучасний потенціал: Зб. наук. праць*. К., Т.ІІ. 21–30.
31. Корніяка, О.М. (2006). Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. К.: Міленіум, 336.
32. Корніяка, О.М. (1999). Секрети культури спілкування. Гімназія на зламі століть: практико-зорієнтований посібник. К., 330–337.
33. Костюк, Г. С. (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості: навч. посібник. К.: Рад. школа, 379.
34. Кочерган, М. П. (2008). Загальне мовознавство: підручник. К.: Академія, 464.
35. Кудикіна, Н.В. (2003). Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка.
36. Лисина, М. И. (1999). Проблемы онтогенеза общения. М.: Наука, 640.
37. Макаренко, А. С. (1990). Методика виховної роботи. К., 366.
38. Макарова, М.М. (2008). Комунікативна гра в молодших класах. *Початкова школа*, 7, 12-14.
39. Максименко, С.Д. (2004). Психологія особистості: змістові ознаки. *Гуманізація взаємин вчителя та учнів – необхідна умова особистісно орієнтованої освіти: Наук.-метод. збірник*. Житомир–Київ: ЖОШПО, 3–17.
40. Мальцева, Т. (2012). Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. *Початкова школа*, 3, 40-41.
41. Мудрик, А.В. (1994). Общение как фактор воспитания школьников. – М.: Педагогика, 112.
42. Науменко, В.О. (2009). Риторика. 1–4 класи. Тернопіль: Мандрівець, 5–32.
43. Науменко, В.О., Захарійчук, М. Д. (2002). Формування в дітей уміння говорити майстерно. *Початкова школа*, 10, 13–16.

44. Ніколаєва, Л. (2009). Етична бесіда як засіб морального виховання школярів. *Позашкілля*, 3, 7-8.
45. Ночевник, М.Н. (1988). Человеческое общение. М.: Политиздат, 127.
46. Омеляненко, В. Л., Кузьмінський, А. І. (2008). Теорія і методика виховання: навч. посіб. К.: Знання, 415.
47. Панок, В., Титаренко, Т., Чепелева, Н. (1999). Основи практичної психології: Підручник. К.: Либідь, 536.
48. Персіанська Е. (2007). Культура поведінки на уроках. *Рідна школа*, 7, 23-25.
49. Пономарьова, К. (2009). Формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови. *Початкова освіта*, 4, 3–5.
50. Радевич-Винницький, Я. К. (2006). Етикет і культура спілкування: навч. посібник. К.: Знання, 291.
51. Риданова, І.І. (1998). Основи педагогіки общения: методический материал. Минск: Беларуская навука, 319.
52. Русова, С. (1997). Вибрані педагогічні твори. К.: Либідь, Т.1. 238.
53. Савченко, О. Я. (2009). Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. К., 226.
54. Синиця, І.О. (1991). Педагогічний такт і майстерність вчителя: посібник. К.: Рад. школа, 319.
55. Слесик, К.М. (2002). Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. Київ-Запоріжжя. Вип. 23. 117-120.
56. Слесик, К.М. (2001). Розвиток комунікативних умінь і навичок молодших школярів у позакласній роботі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. Вип. 32. Ч. II. 174-178.
57. Соковнин, В.М. (1983). О природе человеческого общения (опыт философского анализа). Фрунзе: Мектеп, 116.

58. Стахів, М. О. (2008). Український комунікативний етикет: Навчально-методичний посібник. К.: Знання, 245.
59. Сухомлинський, В.О. (1987). Вибрані твори. К.
60. Тернопільська, В.І. (2009). Шляхи виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів. *Початкова школа*, 10, 9-12.
61. Трухін, І. О., Шпак, О. Т. (2004). Основи шкільного виховання: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 368.
62. Ушинський, К.Д. (1978). Избранные педагогические произведения. М.: Просвещение, 557.
63. Фіцула, М.М. (2006). Педагогіка: навч. посіб. К.: Академвидав, 560.
64. Хміль, Ф.І. (2004). Ділове спілкування. К.: Академвидав, 280.
65. Хоружа, Л. (2007). Формуємо культуру поведінки молодших школярів. *Початкова школа*, 2, 52–57.
66. Чмут, Т. К. (1999). Культура спілкування: навч. посібник. Хмельницький: ХІРУП, 358.
67. Чмут, Т.К., Чайка, Г.Л. (2003). Етика ділового спілкування: Навч. посіб. К.: Вікар, 223.
68. Шестобуз, О.С. (2008). Культура спілкування молодших школярів з однолітками як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Чернівецького університету*, 406, 181-190.
69. Шибутані, Т.В. (2009). Социальная психология. М., 456.
70. Щербан, Т. Д. (2004). Психологія навчального спілкування: навч. посібник. К.: Міленіум, 364.
71. Ягупов, В.В. (2002). Педагогіка: навч. посібник. К.: Либідь, 560.
72. Яценко, Т. С. (2004). Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. К.: Вища школа, 679.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест для молодших школярів «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»

Методика виявляє комунікативні вміння, навички та здібності особистості:

- вміння чітко та швидко налагоджувати товариські контакти з людьми;
- бажання розширити контакти, участь у групових заходах;
- вміння впливати на людей;
- бажання проявляти ініціативу.

Інструкція: Перед вами 10 запитань, на кожне з яких потрібно дати відповідь «так» або «ні».

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи довго турбує Вас почуття образи на своїх товаришів?
3. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
4. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
5. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
6. Чи важко Вам включатися в нові для Вас компанії (колективи)?
7. Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання побути наодинці?
8. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
9. Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?
10. Чи подобається Вам брати участь в колективних іграх?

Обробка результатів:

Комунікативні схильності: Так – 1, 3, 5, 8, 10. Ні – 2, 4, 6, 7, 9 .

Коефіцієнт комунікативних або організаторських здібностей K – це відношення кількості відповідей, що співпадають з ключем до числа 10: $K = x/10$

Показники, отримані за даною методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських здібностей, близькі до 0 – про низький рівень. Оціночний коефіцієнт (K) – це первинна кількісна характеристика матеріалів випробування. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників K відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що співпали, виявилася рівною 19 за шкалою комунікативних схильностей і 16 за шкалою організаторських здібностей. Користуючись формулою, вираховуємо:

$$K(\text{ком.}) = 9/10 = 0,9$$

Записуємо отримані результати в бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських здібностей.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

Коефіцієнт	0-0,2	0,3-0,4	0,5-0,6	0,7-0,8	0,9-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Інтерпретація результатів

Якщо Ви отримали оцінку «1», Вам властивий низький рівень комунікативної діяльності.

Для тих, хто отримав оцінку «2», розвиток комунікативних є на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, відчуваєте себе скуто в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, важко переживаєте образи.

Якщо Ви отримали оцінку «3», для Вас характерний середній рівень комунікативних здібностей Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних схильностей.

Якщо Ви отримали оцінку «4», Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних здібностей. Ви не губитеся в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно намагаєтеся розширити коло знайомих.

Якщо Ви отримали оцінку «5», Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних здібностей, для Вас характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваете себе в незнайомій компанії, любите колективні справи.

Додаток Б

Тест «Уміння спілкуватися»

1. Чи любиш ти слухати більше, ніж говорити?
2. Чи завжди ти можеш знайти тему для розмови навіть з малознайомою людиною?
3. Чи завжди ти уважно слухаєш співрозмовника?
4. Чи любиш давати поради?
5. Якщо тема розмови не цікава тобі, чи покажеш ти це співрозмовникові?
6. Чи дратуєшся ти, коли тебе не слухають?
7. Чи є у тебе власна думка з будь-якого питання?
8. Якщо тема розмови тобі малознайома, чи станеш ти розвивати її?
9. Чи любиш ти бути в центрі уваги?
10. Чи є хоча б три предмети, у яких ти добре розбираєшся і маєш міцні знання?
11. Чи гарний ти оратор?

Постав собі по одному балу за відповідь «так» на питання 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Результати:

1-3 бала. На жаль, спілкуватися з тобою у край важко і неприємно. Чи ти мовчун, з якого не витягнеш ані слова, чи ти, навпаки, такий товариський, що оточуючі тебе друзі намагаються уникати с тобою спілкування. Прийми це до уваги!

4-9 балів. Ти, здебільшого, приємний і уважний співрозмовник, хоча іноді буваєш і досить розсіяним. Найчастіше це відбувається тоді, коли ти не в дусі, однак, саме в цей час ти і не вимагаєш особливої уваги до своєї персоні.

9-11 балів. З тобою на рідкість приємно спілкуватися! Друзі просто не можуть без тебе обійтися. Ти – душа будь-якої компанії! От тільки постає питання – чи щирий ти з друзями або просто відіграєш роль?

Додаток В

Тест «Уміння слухати»

Багато із нас не вміють слухати та не чують, що їм говорять. Є у тебе таке вміння.

Дай відповіді на питання цього тесту.

1. Чи не чекаєш ти нетерпляче, поки співрозмовник завершить говорити і дасть висловитися тобі?
2. Чи не поспішаєш ти прийняти рішення до того, як зрозумієш проблему?
3. Чи не чуєш ти лише те, що тобі подобається?
4. Чи не заважають тобі слухати виникаючі по ходу бесіди емоції?
5. Чи не починаєш ти думати про стороннє, коли говорять інші?
6. Чи не запам'ятовуєш ти замість основних моментів бесіди що-небудь несуттєве?
7. Чи не заважає тобі слухати упередження проти співрозмовника або теми бесіди?
8. Чи припиняєш ти слухати, якщо тобі важко зрозуміти предмет розмови?
9. Чи займаєш ти негативну позицію, коли слухаєш?
10. Чи буває, що ти тільки прикидаєшся, що слухаєш?
11. Чи ставиш ти себе на місце співрозмовника, щоб зрозуміти, що змусило його розповідати це?
12. Чи враховуєш ти, що ви зі своїм співрозмовником можете обговорювати те саме питання з різних аспектів?
13. Чи розумієш ти, що для тебе і твого співрозмовника слова можуть мати різний сенс?
14. Чи намагаєшся ти зрозуміти, чи викликана суперечка розходженням точок зору або ж різною постановкою питання?

15. Коли ти слухаєш іншого, чи уникаєш ти його погляду, чи не дивишся ти в кут або по сторонах?
16. Чи виникає в тебе нездоланне бажання перервати співрозмовника, почати говорити за нього, зробити за нього висновки?

Якщо на всі питання, крім питань 11-14, ти щиро відповів «ні», ти – гарний слухач.

Якщо ж у тебе були інші відповіді – тобі потрібно вчитися слухати співрозмовника! Як потрібно слухати? Питання тесту і були переліком порад.

Додаток Г

Анкета «Виявлення доброзичливості у спілкуванні»

1. Вважаєте, що більшість людей дружить з іншими тільки тому, що вони можуть бути їм чимось корисні?
2. Чи охоче пишете друзям довгі листи?
3. Чи вважаєте ви, що люб'язні люди найчастіше фальшиві?
4. Допомогли б ви нетверезій людині?
5. Чи неприємно вам, коли ви змушені відмовити у виконанні чужому прохання?
6. Чи прихильник ви страти?
7. Хотіли б ви бути журналістом?
8. Чи виникає у вас почуття, що інші дивляться на вас насамперед критично?
9. Чи любите ви дітей?
10. Чи вважаєте ви, що гучних собак треба розганяти?
11. Чи впевнені ви в тому, що всі альтруїстичні вчинки на користь друзів мають у своїй основі егоїзм?
12. Чи звертаєтесь ви першим до людей, з якими ще недавно були у сварці?
13. Чи любите ви слухати й розповідати непристойні анекдоти?

Номер питання	Варіанти відповідей		Номер питання	Варіанти відповідей	
	так	ні		так	ні
1	0	1	8	1	0
2	1	0	9	0	1
3	0	1	10	1	0
4	1	0	11	0	1
5	0	1	12	1	0
6	1	0	13	1	0
7	0	1			

A

Тепер підрахуйте свої бали:

Ключ:

0-4 бали. Ваше відношення до інших характеризується відсутністю довіри. На підставі свого життєвого досвіду ви прийшли до висновку, що не варто бути доброзичливим, тому що інші цього не оцінять і відплатять злом.

5-9 балів. Ви людина, що хоч й одержує задоволення від спілкування, але не завжди терпима й доброзичлива до інших.

10 і більше балів. Ваше відношення до людей характеризується дійсною доброзичливістю й симпатією. Ви не відштовхуєте від себе тих, хто має інші погляди

Додаток Д

Пам'ятка для спілкування з молодшими школярами

1. Налагодьте довірливі партнерські стосунки з дитиною. Будьте доброзичливим порадником та людиною, яка підтримує дитину, може пояснити, розповісти. Продовжуйте повсякденну роботу з формування та закріплення навичок культури спілкування.

2. Використовуйте для закріплення наявних навичок поведінки та формування нових ситуацій повсякденного життя. Знайдіть разом з дитиною час на роздуми над ситуаціями, які виникають щоденно. Окрім того, не забувайте багато читати, спостерігати, обмінюватися думками. Зараз дитина «вбирає» в себе інформацію, ніби будуючи зразок еталонної поведінки. Включаючи у життя дітей нові правила, пильно стежте за їх виконанням, виявляючи й усуваючи причини негативних проявів та вчинків дітей, коригуючи дитячу поведінку.

3. Вживайте самі та навчайте дитину користуватися словами ввічливого звертання. Станьте для дитини зразком поведінки. Але ніколи не наголошуйте на особистій досконалості. Вчіть дитину спостерігати, діяти та аналізувати події, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

4. У спілкуванні з дитиною використовуйте народну мудрість (прислів'я, приказки), пропонуйте дітям посильні доручення.

5. Підтримайте дитину. Потрібно усвідомити необхідність узгодження вимог з конкретними правилами поведінки дитини. Треба особливо ретельно продумувати поведінку дитини під час перебування в громадських місцях, поїздки у транспорті тощо. Всебічно підтримуйте прагнення дитини до спілкування з однолітками.

6. Допоможіть дитині подолати сором'язливість, чи, навпаки, стримувати активність заради дружніх стосунків з однолітками.

Додаток Е

Виховні заняття з культури спілкування

Тема. Культура спілкування.

Мета: вчити дітей вживати слова ввічливості, розширити їх словниковий запас; розвивати вміння правильно вітатися; виховувати в дітей шанобливе ставлення до оточуючих.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Актуалізація опорних знань.

Бесіда з учнями.

– Усім подобаються казки? А які казки – ваші улюблені? *(Відповіді дітей.)*

– От бачите, діти, вам подобаються казки тому, що на казкових героїв чекають цікаві пригоди, багато несподіванок, а ще тому, що в казках усе закінчується добром. Лагідні, веселі, сміливі перемагають злих і підступних, боязких і жадібних. У цьому добрим героям завжди допомагає природа, речі. Як ви думаєте, чому? *(Відповіді дітей.)*

– Давайте пригадаємо казку “Гуси–лебеді”. Що там відбувається? *(Відповіді дітей.)*

– Звернемо увагу на два моменти в казці: коли дівчинка розшукує братика й коли біжить із ним додому.

– Чому Піч, Яблунька й Річка не відповіли Маші на запитання? *(Діти відповідають.)*

– Вірно, вона погано до них звернулася, була непривітна, образила їх. А чому потім вони їй допомогли? *(Відповіді дітей.)*

– Дівчинка оцінила їхню працю, відгукнулася на їхні прохання, була лагідною, їм стало приємно, що дівчинка дуже добре до них звернулася. Отже, який висновок робимо?

Робота з прислів'ям.

Є таке прислів'я: “Лагідне слово – що ясний день”. Як ви розумієте його?
(Відповіді дітей, психолог узагальнює.)

3. Оголошення теми й мети заняття.

Отже, на сьогоднішньому занятті ми вестимемо розмову про те, як поводяться культурні люди.

4. Робота з новим матеріалом.

Словникова робота.

Кожна людина живе серед інших людей. Культура – це стосунки між людьми, це вміння користуватися ввічливими словами, робити гарні вчинки.

Пояснення слів привітання.

Добрий день, друзі, – легко та звично я вимовила цю фразу. А ви так само легко відповіли: Добрий день?

Ви, мабуть, дуже б здивувалися, коли початок був би таким: Їли ви сьогодні? Чи здорова ваша худоба?

До вашого відома, це теж слова вітання – саме так зверталися, зустрічаючись у давнину, люди в Китаї та Монголії.

Для нас це звучить дуже смішно, але, насправді, ці люди бажали один одному добробуту в сім'ї, здоров'я.

Мир вам! Мир вам і достаток! – так звучали ці привітання.

Ще існує гарний звичай знімати головний убір та рукавичку при привітанні. Він також давній, ще з часів лицарів, які мандрували світом.

Коли вони зустрічали знайомого, то знімали шолом і рукавичку, це означало: Не бійся, бачиш, моя голова відкрита. Я тобі довіряю. Моя долоня тепла, зброї у ній немає. Вітатися за руку можна тільки з дуже близькою людиною, товаришем, другом. А якщо вітаються люди різного віку, то першим подає руку старший.

Бесіда про правильне вітання. Заключне слово вчителя.

Словами Доброго ранку! Добрий вечір! Здрастуйте! користуються дорослі й діти. Словами ж Привіт! і Салют! можуть користуватися між собою тільки близькі люди, ровесники, товариші. До дорослої людини так звертатися

не можна. Дорослі вживають ще й такі слова: Доброго вам здоров'ячка, Моє вам шанування!.

5. Підсумок заняття.

– Ми багато говорили про слова-привітання. А тепер я хочу перевірити, як ви їх запам'ятали. Потрібно продовжити висловлювання.

Зазеленіє древній пень. Коли почує... *(Добрий день.)*

Коли згасає сонце у росі й зоря лягає лагідно на плечі.

Серед знайомих, рідних голосів ми чуємо привітне... *(Добрий вечір.)*

Щоб знов зустрітися в годину призначену,

Кажу щиро завжди я всім... *(До побачення.)*

– Діти, я дякую вам за гарні відповіді, за активність на занятті.

Тема. У країні ввічливості.

Мета: вчити дітей бути ввічливими, дотримуватись правил етикету; розвивати комунікативні здібності, увагу, пам'ять, мислення, жестикуляцію та міміку, розширювати словниковий запас.

Хід заняття

Привітання. Діти утворюють півколо.

Ведучий. Якимось ми з вами згадували слова привітання і з'ясували, що їх треба вимовляти доброзичливо. Але іноді буває так, що ваша подруга (друг) далеко від вас, ви не можете підійти до нього, а кричати слова вітання негарно. Як тоді можна привітати один одного? *(Кивнути головою, махнути рукою.)*

– А якщо друг або подруга дуже зайняті, наприклад, малюють, коли ви входите до класу, як тоді їх можна привітати? *(Торкнутися плеча, руки, сісти поруч і легенько торкнутися плеча.)*

– Як вітають один одного чоловіки, хлопчики? *(Рукоштовпанням.)*

– А зараз кожен по черзі виходитиме в центр, повертатиметься обличчям до групи і вітатиметься з усіма або з кимось одним, обираючи будь-який спосіб

і намагаючись не повторювати ті, що вже були. Ми разом повторимо запропоноване привітання.

Після завершення вправи можна звернутися до групи із запитанням: яке з привітань вам особливо запам'яталося (сподобалося) і чому?

Вправа збагатить досвід дітей із встановлення контакту, допоможе їм стати комунікабельними.

Бесіда «Правила ввічливості».

– Що таке ввічливість?

– Яку людину називають ввічливою?

– Які слова ввічливості ви знаєте? (*Будь ласка, спасибі, добрий день, будьте здорові, вітаю, здрастуй.*)

– Що таке чесність?

Гра «Влови слово».

Ведучий читає ряд слів, серед яких звучать і слова ввічливості. Учні, почувши таке слово або словосполучення, плескають у долоні. Переможе той, хто зробить найменше помилок.

Гра-пантоміма «Весела розмова».

Учні утворюють групи по четверо. Двоє готуються продемонструвати бесіду з елементами ввічливості, а двоє інших намагаються побачити й запам'ятати ці слова. Потім пари міняються місцями.

Підсумки роботи.

Прощання «Коло дружби».

Тема. Де живуть чарівні слова?

Мета: закріпити набуті знання, удосконалювати навички культури спілкування; розвивати комунікативні здібності, увагу, пам'ять.

Хід заняття

Привітання.

Ведучий. Усміхніться! Скажіть добрі слова один одному. Сьогодні ми вирушимо в подорож і пошукаємо, де живуть чарівні слова.

Вправа «Складаємо абетку гарних слів».

А – акуратний, апетитний, ангельський, активний;

Б – благородний, бережливий, безкорисливий, благодійний, бездоганний;

В – ввічливий, великодушний, веселий, вихований, всезнаючий тощо.

Цю вправу виконують усі разом. Ведучий записує слова на дошці, а учні заводять зошит-словничок. На одну букву відводиться півсторінки. Працювати з абеткою продовжують вдома та на інших заняттях.

Рухлива гра «Запрошення на порожній стілець».

Діти утворюють пари. Один сідає на стілець у колі, інший стає за стільцем. Дитина, яка залишилася без пари, стає за спинкою стільця.

Її завдання – запросити когось із тих, хто сидить, на свій стілець. При цьому вона має послуговуватися тільки мімікою та жестами, а не словами. Ті, хто сидить, мають сісти на вільний стілець. Завдання тих, хто стоїть за спинками стільців, – утримати своїх напарників. Але постійно тримати руки на плечах не можна. Через якийсь час діти міняються ролями.

Вправа «Як краще розмовляти».

Діти сідають у коло.

Ведучий. Зараз ми розділимося на пари й поговоримо про свої улюблені іграшки, повернувшись один до одного спиною. Приготуйтеся. Починаймо бесіду.

Через хвилину ведучий пропонує дітям розповісти один одному в парах про свої улюблені мультфільми – один сидячи, інший стоячи і навпаки –

обличчям один до одного. Ще через хвилину – поговорити про тварин, що жили або живуть у дітей вдома. Цю частину завдання діти виконують, сидячи обличчям один до одного.

Під час обговорення вправи ведучий запитує, як було складніше розмовляти, а як – зручніше?

Ведучий радить дітям запам'ятати: під час розмови з людиною не слід повертатися до неї спиною; потрібно підводитися з килима, коли з тобою розмовляє друг, або запрошувати його сісти поруч тощо.

Підсумки роботи.

Прощання «Коло дружби».

Тема. Слухати і чути.

Мета: вчити дітей правил культури спілкування; розвивати увагу, слухову пам'ять; виховувати уважність, чуйність, доброзичливість.

Хід заняття

Привітання.

Можна провести у формі “зіпсованого телефону”. Передавати слова: “Привіт! Я дуже рада з тобою тут спілкуватися”.

Бесіда «Як треба слухати».

Ведучий. Слухання – це не просто мовчання, а своєрідна робота. Щоб співрозмовник виконував цю роботу, має бути бажання почути, інтерес до новини.

Вправа «Послухай і розкажи іншому».

Діти сідають півколом.

Ведучий. Коли ви слухаєте когось, щоб потім усе почути розповісти іншим, то повинні бути дуже уважними. Зрозуміло? А зараз підійдіть до мене (дорослий називає імена 3-5 учнів). Один з вас послухає мою розповідь, передасть її другому, другий – третьому, і так по черзі ви розповісте її один

одному. Нехай Андрій залишиться тут, а інші почекають якийсь час за дверима.

Ведучий зачитує Андрієві такий текст: Учора в центрі великого міста була пожежа. Згоріло три будинки. Завдано збитків на 12 тисяч (мільйонів або мільярдів) грн. 17 родин залишилися без житла. Рятуючи маленьку дитину, яка спала у своїй кімнаті, пожежник обпik собі руки. Швидка медична допомога доправила його до лікарні.

Дорослий по черзі запрошує учасників, що очікують за дверима. Кожен з них слухає повідомлення попереднього і розповідає його наступному учасникові.

Останньому учасникові дорослий пропонує розповісти про те, що відбулося вчора.

Діти аналізують, як змінилася розповідь: що в ній упущено, що перекручено і внесено нового.

Рухлива гра «Слухай звуки».

Гравці йдуть по колу. Коли ведучий плескає в долоні раз, діти зупиняються і стають у позу лелеки (на одній нозі, руки в сторони). Якщо ведучий плескає двічі, усі стають у позу жабки (присісти, п'ятки разом, носки та коліна в сторони, руки між ногами на підлозі). На три сплески гравці поновлюють ходьбу.

Підсумки роботи.

Вправа-гра на саморозслаблення «Бурулька».

У нас під дахом

Білий цвях висить.

Сонце зійде –

Цвях упаде.

Перший і другий рядки – руки над головою.

Третій і четвертий рядки – опустити розслаблені руки і присісти.

Тема. Правила культури спілкування.

Мета: закріпити знання дітей про вживання слів ввічливості та вітання, ознайомити з правилами спілкування та поведінки для хлопчиків і дівчат; формувати навички культури спілкування; виховувати бажання вдосконалювати себе у спілкуванні.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Актуалізація опорних знань.

Гра “Вгадай “Чарівні слова”.

– Які чарівні слова вживають при звертанні? (*Будь ласка.*)

– Яким словом висловлюють вдячність? (*Дякую.*)

– Прощаючись, бажають... (*На все добре.*)

– Форма подяки. (*Велике спасибі*)

– При прощанні говоримо.... (*До побачення.*)

– В будь-якій ситуації, коли прощаємося. (*Прощайте.*)

3. Оголошення теми і мети заняття.

4. Сприймання й усвідомлення учнями навчального матеріалу.

Щоб бути людиною, треба вміти жити з людьми: говорити, сміятися, переживати, допомагати один одному, радіти, приязно дивитися один одному в очі. Це все називається спілкуванням.

Вміння спілкуватися – важлива ознака вихованої людини. Є прості секрети спілкування, котрі допомагають бути щирим другом, вірним товаришем.

5. Розгляд ілюстрацій у підручнику «Віконечко».

Метод «Карусель».

– Розгляньте малюнок. Чи правильно робить хлопчик? Чому ви так вважаєте? (*Обговорення й об'єднання в групи тих дітей, чії думки співпали.*)

Робота в групах.

– Як потрібно було покликати товариша правильно? (*Відповіді дітей.*)

– Отже, не забувайте, що перед звертанням, ви повинні привітатися, назвати з якої причини ви хочете бачити свого друга.

Фізкультхвилинка.

Да-да-да, ду-ду-ду. Хто це грає на дуду?

Я стою – вслухаюся, радісно всміхаюся.

6. Узагальнення вивченого, закріплення отриманих знань.

Гра «Чемно – нечемно».

– Якщо чемно – плескаєте в долоні двічі, нечемно – один раз.

Привітатися під час зустрічі...

Штовхнути й не вибачитися...

Не підвестися, звернутися до вчителя...

Підняти річ, яка впала...

Розглянемо цю ситуацію методом «Симуляції».

Діти, уявіть собі: розмовляють два вчителі, а у вас термінове повідомлення, як би ви звернулися до вчителя?

Дійсно, вірно. Нам не треба забувати про слова ввічливості.

Метод «Позначки».

У вас на партах лежать правила спілкування хлопчиків і дівчаток. Підкресліть ті з них, які на вашу думку, слід виконувати всім – зеленим кольором; тільки хлопчикам – синім, тільки дівчаткам – червоним. Будьте уважні. Я читаю, підкреслюйте номер правила відповідним кольором.

Правила спілкування хлопчиків і дівчаток.

1. Зустрівши знайомих, привітайтеся.
2. Коли вітаєшся, зніми шапку.
3. Не перебивай, коли хтось розповідає що-небудь.
4. Якщо немає вільного місця, поступися своїм.
5. Якщо хтось що-небудь загубив, підними й подай.
6. Не ображай і не тягни за косу дівчинку.
7. Не дражни хлопчиків.
8. Не підкладай жувальну гумку на стілець.

9. Вмій зберігати таємниці.

7. Підсумок заняття.

– Про що ми говорили сьогодні на занятті?

– Що вам найбільше сподобалося?

– Як потрібно поводитися з оточуючими ровесниками?

Я думаю, що ви будете користуватися секретами спілкування.

Секрети спілкування: *називати друга по імені; бути уважним до тих, хто тебе оточує; уміти уважно й терпляче слухати іншого; бути ввічливим; уміти поставити себе на місце іншого.*

І запам'ятайте на все життя правило: *Роби завжди так, як би ти хотів, щоб інші чинили щодо тебе.*